

F4110
Fyzika atomárních soustav
letní semestr 2005 - 2006

XII.
Chladné atomy

~~**KOTLÁŘSKÁ 17. KVĚTNA 2006**~~

Fyzika nízkých teplot

Existence absolutní nuly

- Absolutní nula teploty pro ideální plyn
definována vztahem

$$\frac{1}{2} m \langle v^2 \rangle = \frac{3}{2} k_B T$$

a podmínkou nulové kinetické energie

- Pro všechny další systémy se použije transitivnosti teploty pro tělesa v kontaktu
- Absolutní nula není dostižitelná konečným procesem (3. zákon termodyn.)

$$S \rightarrow 0, \quad C_v \rightarrow 0, \quad \dots$$

- Zvláštní jevy, makroskopické kvantové jevy, jako supravodivost, v blízkosti nuly. Ovšem co je „blízkost“ ? Vysokoteplotní supravodivost, život, ...

Teploty ve vesmíru

Stupnice	nitra hvězd	$10^6 - 10^8$ K
	hvězdné atmosféry	$10^3 - 10^4$ K
	kometry, planety ...	$10^1 - 10^2$ K
	....	
	reliktní záření jako minimum	$\sim 2,72$ K
	mlhovina Bumerang (souhvězdí Kentaura)	1,15 K

Teploty ve vesmíru

Stupnice	nitra hvězd	$10^6 - 10^8$ K
	hvězdné atmosféry	$10^3 - 10^4$ K
	kometry, planety ...	$10^1 - 10^2$ K
	....	
	reliktní záření jako minimum	$\sim 2,72$ K
	mlhovina Bumerang (souhvězdí Kentaura, objevena 1998, teplota určena 2003)	1,15 K
	důvod: rychlá expanse plynů z centrální hvězdy	

Pozemský rekord

$-89,3^{\circ}\text{C} \leftrightarrow 183.75$ K

**1983 Antarktida
stanice Vostok**

Nízké teploty v laboratoři (jen výběr !!)

	Teplotní rekordy	Objevy	Teorie
	1877 <i>Pictet</i> kapalný kyslík?		
77	1895 <i>von Linde</i> kap. vzduch		
22	1898 <i>Dewar</i> kapalný vodík		
	1905 <i>von Linde</i> kap. dusík		
4,2	1908 <i>Kamerlingh-Onnes</i> kapalné helium	1911 <i>Kamerlingh-Onnes</i> supravodivost kovů	
0,3	odsávané helium		1924 <i>Einstein</i> Bose- Einsteinova kondensace
mK	1933 paramagn. demagnet. 1951 <i>H. London</i> rozpouštěcí refrigerátor	1937 <i>Kapica</i> supratekutost Helia-4	1939 <i>Landau</i> teorie supratekutosti
μK	1956 <i>Kurti</i> NDR (jaderná ...) 1985 <i>Hänsch</i> laserové chlazení (princip)	1972 <i>Osheroff</i> supratekutost Helia-3 1986 <i>Müller a Bednorz</i> vysokoteplot. supravodivost	1947 <i>Bogoljubov</i> teorie supratekutosti 1956 <i>BCS</i> * teorie supravodivosti
nK			1975 <i>Leggett</i> teorie supratekutosti Helia-3
pK		1995 <i>Wieman, ... Ketterle</i> BEC v atomových parách	

**Bardeen, Cooper a Schrieffer*

Naše hlavní téma

K	Teplotní rekordy	Objevy	Teorie
	1877 <i>Pictet</i> kapalný kyslík?		
77	1895 <i>von Linde</i> kap. vzduch		
22	1898 <i>Dewar</i> kapalný vodík		
	1905 <i>von Linde</i> kap. dusík		
4,2	1908 <i>Kamerlingh-Onnes</i> kapalné helium	1911 <i>Kamerlingh-Onnes</i> supravodivost kovů	
0,3	odsávané helium	odsávané helium	1924 <i>Einstein</i> Bose-Einsteinova kondensace
mK	1933 paramagn. demagnet. 1951 <i>H. London</i> rozpouštěcí refrigerátor	1937 <i>Kapica</i> supratekutost Helia-4	1939 <i>Landau</i> teorie supratekutosti
μK	1956 <i>Kurti</i> NDR (jaderná ...) 1985 <i>Hänsch</i> laserové chlazení (princip)	1972 <i>Osheroff</i> supratekutost Helia-3	1947 <i>Bogoljubov</i> teorie supratekutosti
		1986 <i>Müller a Bednorz</i> vysokoteplot. supravodivost	1956 <i>BCS</i> teorie supravodivosti
nK			1975 <i>Leggett</i> teorie supratekutosti Helia-3
pK		1995 <i>Wieman, ... Ketterle</i> BEC v atomových parách	

**Bardeen, Cooper a Schrieffer*

Chlazení jadernou adiabatickou demagnetisací

NDR nuclear demagnetization refrigeration

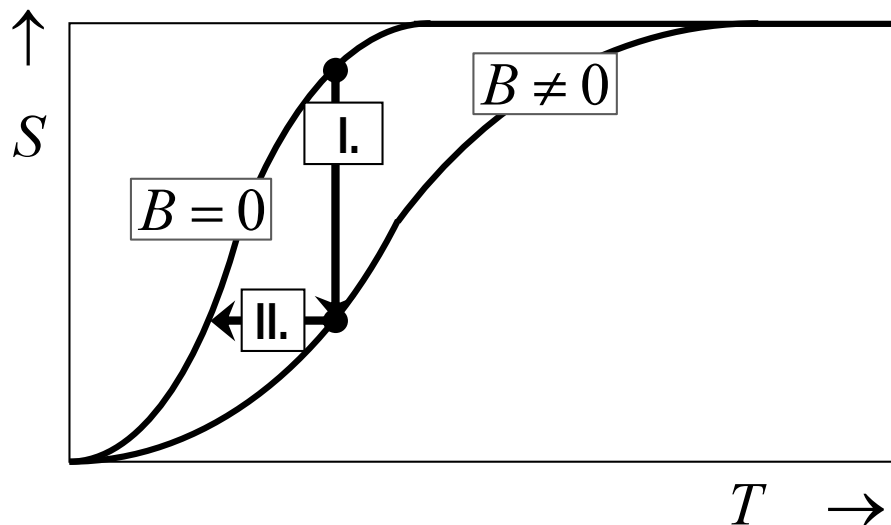

V rovnováze se teploty všech podsystémů vyrovnají.

Spin-mřížková relaxace je pomalá!

Můžeme proto generovat nerovnovážnou velmi nízkou spinovou teplotu

Princip NDR

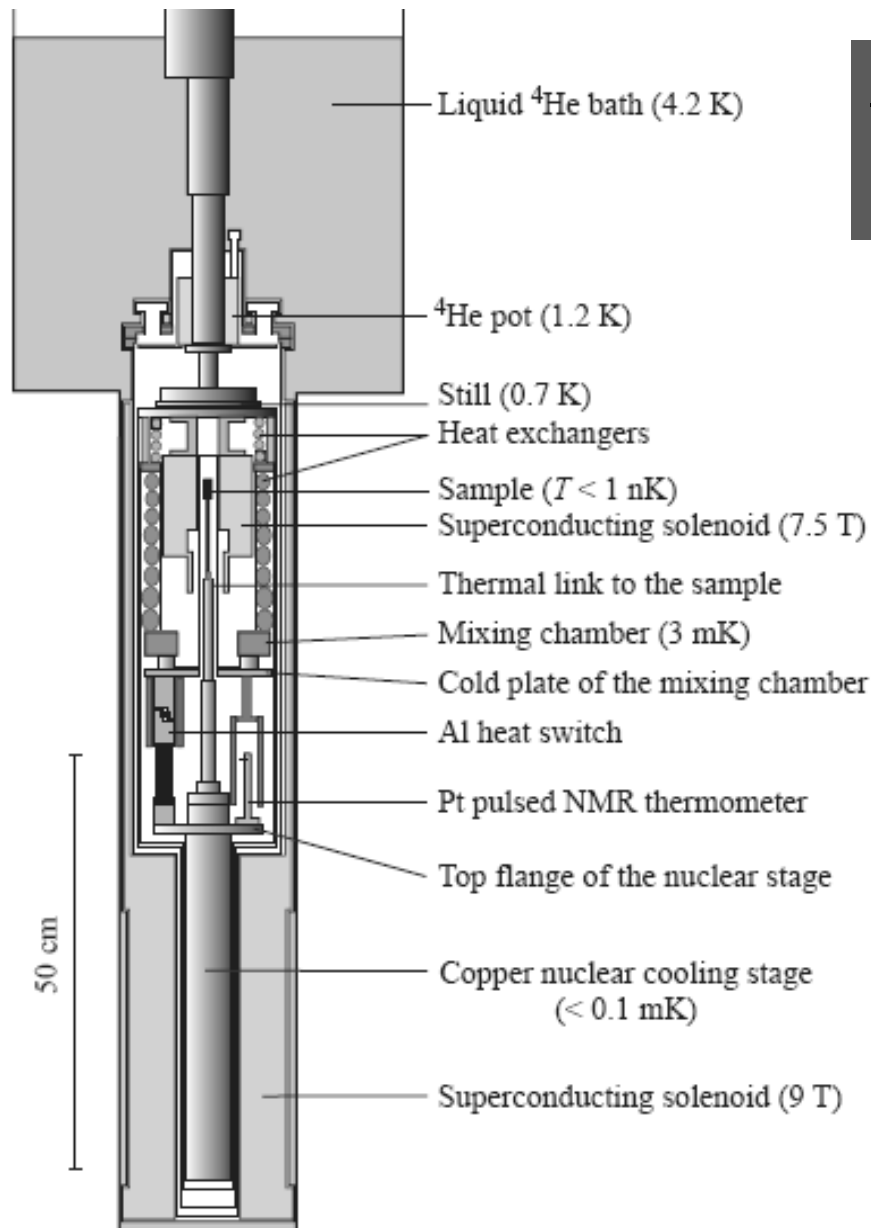

I. KROK   *izotermická magnetizace*
 Entropie s magnetickým polem klesá
 ≡ snižuje se orientační neuspořádanost

II. KROK   *adiabatická demagnetizace*
 Teplota a vnitřní energie klesají

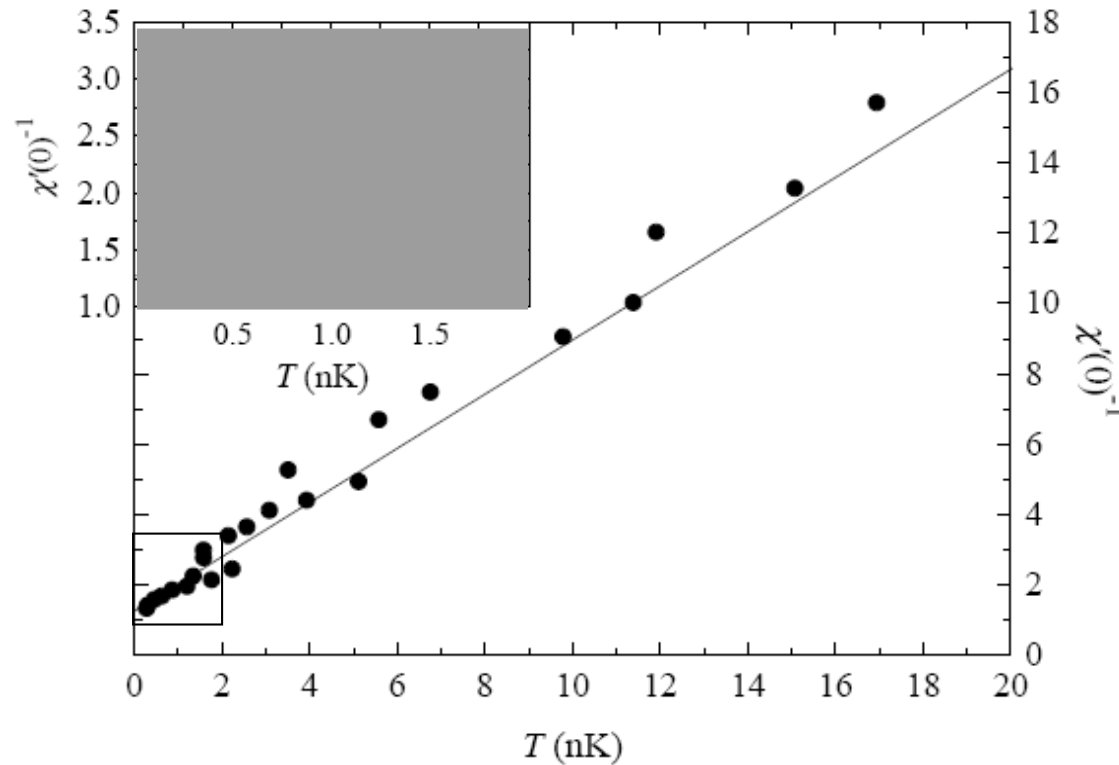
Kryostat, kde byla dosažena rekordní teplota 100 pK

Helsinki University of Technology
YKI, Low Temperature Group
2000

1. Předchlazení 0,7 K
čerpaním helia
2. První stupeň: rozpouštěcí
refrigerátor 3 mK
3. Druhý stupeň: NDR v
mědi $< 0,1$ mK
4. Třetí stupeň: NDR v
samotném vzorku:
monokrystal Rh < 1 nK

Spinová magnetická susceptibilita monokrystalu rhodia

$$\chi'(0) = \frac{\lambda}{T - \theta}$$

$$\theta = -1.65 \text{ nK}$$

Curie-Weissův zákon jaderné spiny v rhodiu ... antiferomagnetické uspořádání

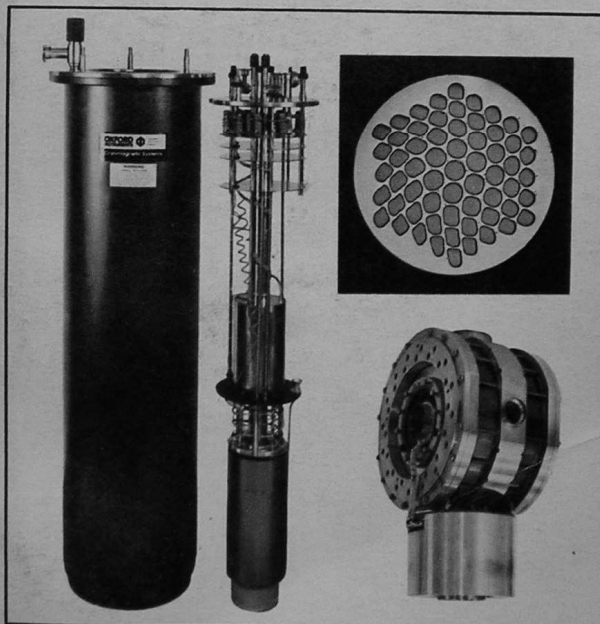

MILAN ODEHNAL

Supravodivost
a jiné
kvantové
jevy

CV

CESTA
K VĚDĚNÍ

Bosony a Fermiony

Bosony and Fermiony v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Bosony and Fermiony v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou **nerozlišitelné**

Bosony and Fermiony v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Bosony and Fermiony v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Permutace částic nevede ke vzniku nového stavu

Bosony and Fermiony v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Permutace částic nevede ke vzniku nového stavu

Dvě částice

$$\Psi(x_1, x_2) \rightarrow \Psi(x_2, x_1) = \lambda \Psi(x_1, x_2)$$

Bosony and Fermiony v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Permutace částic nevede ke vzniku nového stavu

Dvě částice

$$\Psi(x_1, x_2) \rightarrow \Psi(x_2, x_1) = \lambda \Psi(x_1, x_2) = \lambda^2 \Psi(x_2, x_1)$$

Bosony and Fermiony v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Permutace částic nevede ke vzniku nového stavu

Dvě částice

$$\Psi(x_1, x_2) \rightarrow \Psi(x_2, x_1) = \lambda \Psi(x_1, x_2) = \lambda^2 \Psi(x_2, x_1)$$

$$\lambda^2 = 1$$

Bosony and Fermiony v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Permutace částic nevede ke vzniku nového stavu

Dvě částice

$$\Psi(x_1, x_2) \rightarrow \Psi(x_2, x_1) = \lambda \Psi(x_1, x_2) = \lambda^2 \Psi(x_2, x_1)$$

$$\lambda^2 = 1$$

$\lambda = -1$	$\lambda = +1$
fermiony	bosony
antisymmetrická Ψ	symmetrická Ψ

Bosony and Fermiony v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Permutace částic nevede ke vzniku nového stavu

Dvě částice

$$\Psi(x_1, x_2) \rightarrow \Psi(x_2, x_1) = \lambda \Psi(x_1, x_2) = \lambda^2 \Psi(x_2, x_1)$$

$$\lambda^2 = 1$$

$\lambda = -1$	$\lambda = +1$
fermiony	bosony
antisymmetrická Ψ	symmetrická Ψ
polo-číselný spin	celočíslný spin

Bosony and Fermions v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Permutace částic nevede ke vzniku nového stavu

Dvě částice

$$\Psi(x_1, x_2) \rightarrow \Psi(x_2, x_1) = \lambda \Psi(x_1, x_2) = \lambda^2 \Psi(x_2, x_1)$$

$$\lambda^2 = 1$$

$\lambda = -1$	$\lambda = +1$
fermiony	bosony
antisymmetrická Ψ	symmetrická Ψ
polo-číselný spin	celočíslný spin

přichází
odnikud
"empirický
fakt"

Bosony and Fermions v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Permutace částic nevede ke vzniku nového stavu

Dvě částice

$$\Psi(x_1, x_2) \rightarrow \Psi(x_2, x_1) = \lambda \Psi(x_1, x_2) = \lambda^2 \Psi(x_2, x_1)$$

$$\lambda^2 = 1$$

$\lambda = -1$	$\lambda = +1$
fermiony	bosony
antisymmetrická Ψ	symmetrická Ψ
polo-číselný spin	celočíslný spin
elektrony	fotony

přichází
odnikud
"empirický
fakt"

Bosony and Fermions v kostce

nezávislý kvantový postulát

Identické částice jsou nerozlišitelné

Permutace částic nevede ke vzniku nového stavu

Dvě částice

$$\Psi(x_1, x_2) \rightarrow \Psi(x_2, x_1) = \lambda \Psi(x_1, x_2) = \lambda^2 \Psi(x_2, x_1)$$

$$\lambda^2 = 1$$

$\lambda = -1$	$\lambda = +1$
fermiony	bosony
antisymmetrická Ψ	symmetrická Ψ
polo-číselný spin	celočíslný spin
elektrony	fotony

přichází
odnikud
"empirický
fakt"

celkem dobře znáte

ted' pro nás důležité

Representace obsazovacích čísel

Nezávislé částice (... neinteragující)

base jedno-částicových stavů (α úplný soubor kvantových čísel)

$$\{|\alpha\rangle\} \quad \langle\alpha|\beta\rangle = \delta_{\alpha\beta} \quad |\psi\rangle = \sum |\alpha\rangle \langle\alpha|\psi\rangle$$

$$\langle x|\alpha\rangle = \varphi_{\alpha}(x)$$

Representace obsazovacích čísel

Nezávislé částice (... neinteragující)

base jedno-částicových stavů (α úplný soubor kvantových čísel)

$$\{|\alpha\rangle\} \quad \langle\alpha|\beta\rangle = \delta_{\alpha\beta} \quad |\psi\rangle = \sum |\alpha\rangle \langle\alpha|\psi\rangle$$

$$\langle x|\alpha\rangle = \varphi_\alpha(x)$$

FOCKŮV PROSTOR prostor mnoha-částicových stavů

basové stavy ... symetrizované součiny jedno-částicových stavů pro bosony

... antisymetrizované součiny jedno-částicových stavů pro fermiony

určeny posloupností obsazovacích čísel   **0, 1, 2, 3, ...** pro bosony

0, 1   ... pro fermiony

Representace obsazovacích čísel

Nezávislé částice (... neinteragující)

base jedno-částicových stavů (α úplný soubor kvantových čísel)

$$\{|\alpha\rangle\} \quad \langle\alpha|\beta\rangle = \delta_{\alpha\beta} \quad |\psi\rangle = \sum |\alpha\rangle \langle\alpha|\psi\rangle$$

$$\langle x|\alpha\rangle = \varphi_\alpha(x)$$

FOCKŮV PROSTOR prostor mnoha-částicových stavů

basové stavy ... symetrizované součiny jedno-částicových stavů pro bosony

... antisymetrizované součiny jedno-částicových stavů pro fermiony

určeny posloupností obsazovacích čísel **0, 1, 2, 3, ...** pro bosony

0, 1 ... pro fermiony

$$\{\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \dots, \alpha_p, \dots\}$$

$$\Psi_{\{n_\alpha\}} = |n_1, n_2, n_3, \dots, n_p, \dots\rangle \quad n\text{-částicový stav} \quad n = \sum n_p$$

Representace obsazovacích čísel pro fermiony

Representace obsazovacích čísel (v podstatě *druhé kvantování*)

.... pro **fermiony**

Pauliho princip

fermiony jsou distanční typ jako rackové

$$\{\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \dots, \alpha_p, \dots\}$$

$$\Psi_{\{n_\alpha\}} = |n_1, n_2, n_3, \dots, n_p, \dots\rangle \quad n\text{-částicový stav } n = \sum n_p, n_p = 0, 1$$

$$|0\rangle = |0, 0, 0, \dots, 0, \dots\rangle \quad 0\text{-částicový stav } \mathbf{vakuum}$$

$$|1_p\rangle = |0, 0, 0, \dots, 1, \dots\rangle \quad 1\text{-částic. } \varphi_{\alpha_p}(x)$$

$$|\dots\rangle = |0, 1, 1, \dots, 0, \dots\rangle \quad 2\text{-částic. } \left(\varphi_{\alpha_1}(x)\varphi_{\alpha_2}(x') - \varphi_{\alpha_1}(x')\varphi_{\alpha_2}(x) \right) / \sqrt{2}$$

$$|\dots\rangle = |0, 2, 0, \dots, 0, \dots\rangle \quad 2\text{-částic. } \cancel{\varphi_{\alpha_1}(x)\varphi_{\alpha_1}(x')} \text{ není dovoleno}$$

$$|F\rangle = |\underbrace{1, 1, \dots, 1}_N, 0, \dots\rangle \quad N\text{-částicový základní stav}$$

...

Representace obsazovacích čísel pro bosony

Representace obsazovacích čísel (v podstatě *druhé kvantování*)

.... pro **bosony**

princip identity

bosony jsou kontaktní typ jako opice

$$\{\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \dots, \alpha_p, \dots\}$$

$$\Psi_{\{n_\alpha\}} = |n_1, n_2, n_3, \dots, n_p, \dots\rangle \quad n\text{-částicový stav } n = \sum n_p, n_p = 0, 1, 2, 3, \dots$$

$$|0\rangle = |0, 0, 0, \dots, 0, \dots\rangle \quad 0\text{-částicový stav } \mathbf{vakuum}$$

$$|1_p\rangle = |0, 0, 0, \dots, 1, \dots\rangle \quad 1\text{-částic. } \varphi_{\alpha_p}(x)$$

$$|\dots\rangle = |0, 1, 1, \dots, 0, \dots\rangle \quad 2\text{-částic. } \left(\varphi_{\alpha_1}(x)\varphi_{\alpha_2}(x') + \varphi_{\alpha_1}(x')\varphi_{\alpha_2}(x)\right)/\sqrt{2}$$

$$|\dots\rangle = |0, 2, 0, \dots, 0, \dots\rangle \quad 2\text{-částic. } \varphi_{\alpha_1}(x)\varphi_{\alpha_1}(x') \text{ je dovoleno}$$

$$|B\rangle = |N, 0, 0, \dots, 0, \dots\rangle \quad N\text{-částicový základní stav}$$

všechny na jednom orbitalu

$$\varphi_{\alpha_1}(x_1)\varphi_{\alpha_1}(x_2)\cdots\varphi_{\alpha_1}(x_N)$$

Příklady bosonů

částice -- kvanta
 N se nezachovává

bosony

komplexní částice
 N se zachovává

elementární
částice

fotony

kvazičástice

fonony
magnony

atomy

${}^4\text{He}$, ${}^7\text{Li}$, ${}^{23}\text{Na}$, ${}^{87}\text{Rb}$
alkalické kovy

excitované
atomy

Příklady bosonů (rozšíření tabulky)

částice -- kvanta
 N se nezachovává

bosony

komplexní částice
 N se zachovává

elementární
částice

fotony

kvazičástice

fonony
magnony

složené
kvazičástice

excitony
Cooperovy páry

atomy

${}^4\text{He}$, ${}^7\text{Li}$, ${}^{23}\text{Na}$, ${}^{87}\text{Rb}$
alkalické kovy

excitované
atomy

ionty

molekuly

Jak může komplexní částice, například atom, vystupovat jako jednotný celek --- boson

ZÁKLADNÍ PODMÍNKA

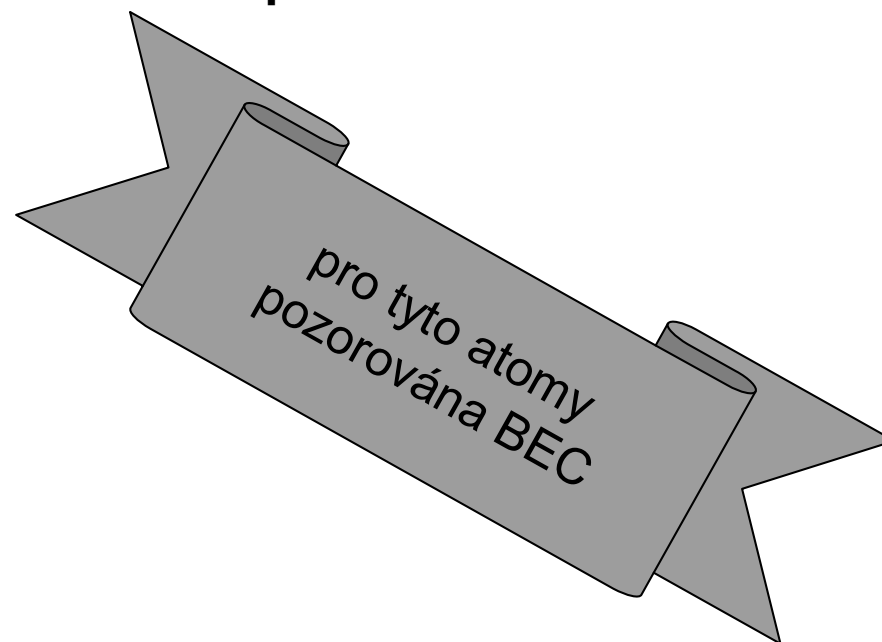
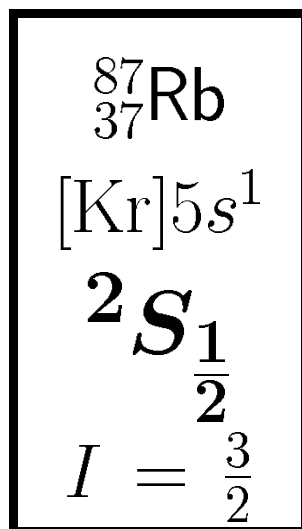
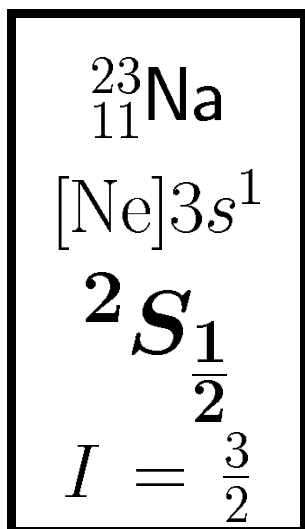
Identita zahrnuje charakteristiky jako hmotnost, náboj, ale také hodnoty pozorovatelných příslušných vnitřním stupňům volnosti, které **se nesmějí měnit v průběhu studovaného dynamického procesu.**

Jak může komplexní částice, například atom, vystupovat jako jednotný celek --- boson

ZÁKLADNÍ PODMÍNKA

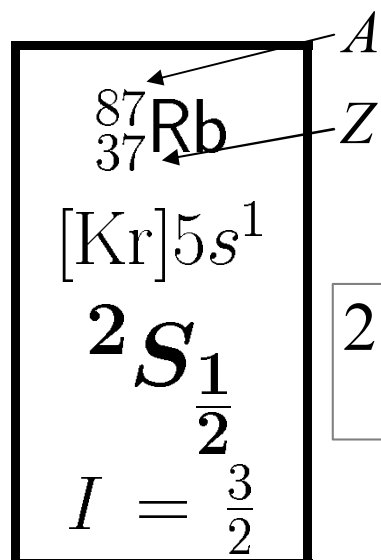
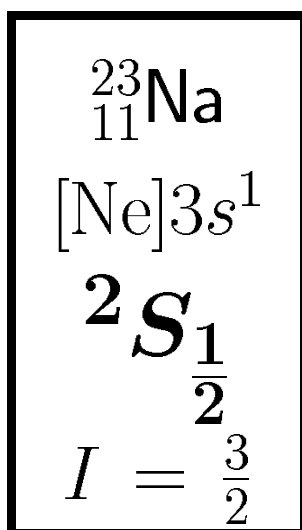
Identita zahrnuje charakteristiky jako hmotnost, náboj, ale také hodnoty pozorovatelných příslušných vnitřním stupňům volnosti, které **se nesmějí měnit v průběhu studovaného dynamického procesu.**

Jak může komplexní částice, například atom, vystupovat jako jednotný celek --- boson

ZÁKLADNÍ PODMÍNKA

Identita zahrnuje charakteristiky jako hmotnost, náboj, ale také hodnoty pozorovatelných příslušných vnitřním stupňům volnosti, které **se nesmějí měnit v průběhu studovaného dynamického procesu.**

elektronová konfigurace
 $1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 3d^{10} 4s^2 4p^6 5s^1$

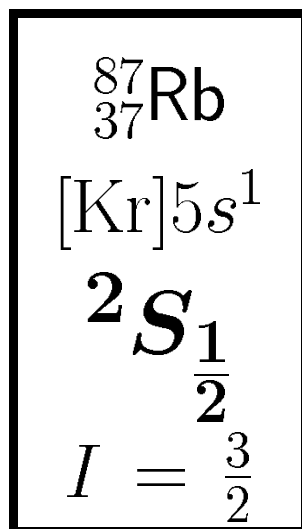
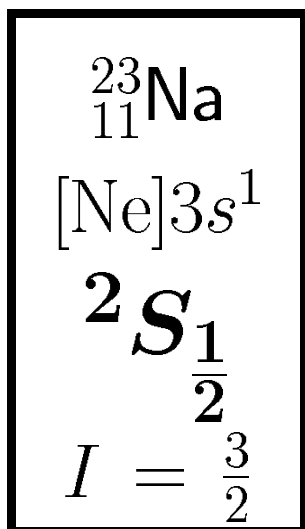
$${}^{2S+1}L_J \quad \vec{J} = \vec{L} + \vec{S}$$

$$J = |S - L|, \dots, S + L = \frac{1}{2}$$

Jak může komplexní částice, například atom, vystupovat jako jednotný celek --- boson

ZÁKLADNÍ PODMÍNKA

Identita zahrnuje charakteristiky jako hmotnost, náboj, ale také hodnoty pozorovatelných příslušných vnitřním stupňům volnosti, které **se nesmějí měnit v průběhu studovaného dynamického procesu.**

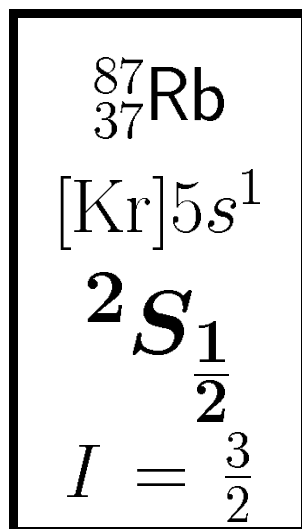
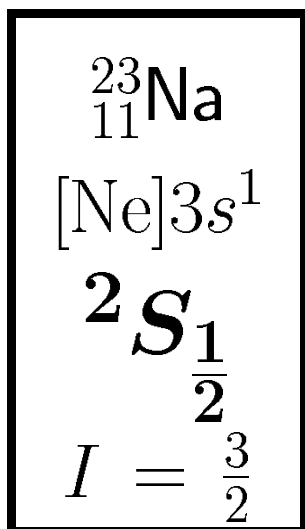
Rubidium

37 elektronů	} <i>celk. elektronový spin</i>	$S = \frac{1}{2}$
37 protonů		
50 neutronů	} <i>celk. jaderný spin</i>	$I = \frac{3}{2}$

Jak může komplexní částice, například atom, vystupovat jako jednotný celek --- boson

ZÁKLADNÍ PODMÍNKA

Identita zahrnuje charakteristiky jako hmotnost, náboj, ale také hodnoty pozorovatelných příslušných vnitřním stupňům volnosti, které **se nesmějí měnit v průběhu studovaného dynamického procesu.**

Rubidium

37 elektronů   *celk. elektronový spin* $S = \frac{1}{2}$

37 protonů }
50 neutronů }   *celk. jaderný spin* $I = \frac{3}{2}$

celkový spin atomu

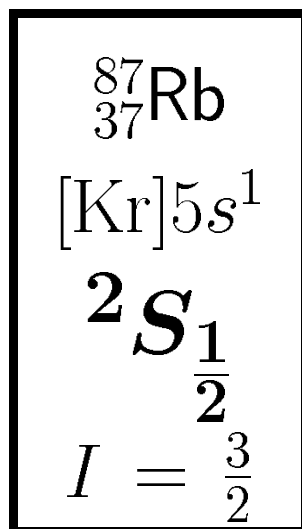
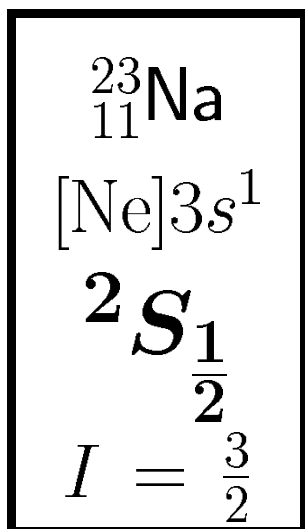
$$\vec{F} = \vec{S} + \vec{I}$$

$$F = |S - I|, \dots, S + I = 1, 2$$

Jak může komplexní částice, například atom, vystupovat jako jednotný celek --- boson

ZÁKLADNÍ PODMÍNKA

Identita zahrnuje charakteristiky jako hmotnost, náboj, ale také hodnoty pozorovatelných příslušných vnitřním stupňům volnosti, které **se nesmějí měnit v průběhu studovaného dynamického procesu.**

Rubidium

37 elektronů   *celk. elektronový spin* $S = \frac{1}{2}$

37 protonů }
50 neutronů }   *celk. jaderný spin* $I = \frac{3}{2}$

celkový spin atomu

$$\vec{F} = \vec{S} + \vec{I}$$

$$F = |S - I|, \dots, S + I = 1, 2$$

Koexistují dvě rozlišitelné odrůdy; mohou být odděleny sdruženým působením hyperjemných interakcí a Zeemanova štěpení v magnetickém poli

Bose-Einsteinova kondensace
BEC

Ideální kvantové plyny

$$\langle n \rangle = e^{-\beta(\varepsilon - \mu)} \quad \text{Boltzmannovo rozdělení}$$

vysoké teploty, zředěný plyn

Ideální kvantové plyny

$$\langle n \rangle = e^{-\beta(\varepsilon - \mu)} \quad \text{Boltzmannovo rozdělení}$$

vysoké teploty, zředěný plyn

fermiony

bosony

N

N

FD

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta(\varepsilon - \mu)} + 1}$$

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta(\varepsilon - \mu)} - 1}$$

BE

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta\varepsilon} - 1}$$

Ideální kvantové plyny

$$\langle n \rangle = e^{-\beta(\varepsilon - \mu)} \quad \text{Boltzmannovo rozdělení}$$

vysoké teploty, zředěný plyn

fermiony

bosony

FD

N

N

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta(\varepsilon - \mu)} + 1}$$

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta(\varepsilon - \mu)} - 1}$$

BE

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta\varepsilon} - 1}$$

$T \rightarrow 0$

$T \rightarrow 0$

$T \rightarrow 0$

$$|F\rangle = |1, 1, \dots, 1, 0, \dots\rangle$$

$$|B\rangle = |N, 0, 0, \dots, 0, \dots\rangle$$

$$|\text{vac}\rangle$$

Ideální kvantové plyny

$$\langle n \rangle = e^{-\beta(\varepsilon - \mu)} \quad \text{Boltzmannovo rozdělení}$$

vysoké teploty, zředěný plyn

fermiony

bosony

FD

N

N

BE

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta(\varepsilon - \mu)} + 1}$$

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta(\varepsilon - \mu)} - 1}$$

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta\varepsilon} - 1}$$

$T \rightarrow 0$

$T \rightarrow 0$

$T \rightarrow 0$

vymrzání

$$|F\rangle = |1, 1, \dots, 1, 0, \dots\rangle$$

$$|B\rangle = |N, 0, 0, \dots, 0, \dots\rangle$$

$$|\text{vac}\rangle$$

Ideální kvantové plyny

$$\langle n \rangle = e^{-\beta(\varepsilon - \mu)} \quad \text{Boltzmannovo rozdělení}$$

vysoké teploty, zředěný plyn

fermiony

bosony

FD

N

N

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta(\varepsilon - \mu)} + 1}$$

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta(\varepsilon - \mu)} - 1}$$

BE

$$\langle n \rangle = \frac{1}{e^{\beta\varepsilon} - 1}$$

$T \rightarrow 0$

$T \rightarrow 0$

$T \rightarrow 0$

?

vymrzání

$$|F\rangle = |1, 1, \dots, 1, 0, \dots\rangle$$

$$|B\rangle = |N, 0, 0, \dots, 0, \dots\rangle$$

$$|\text{vac}\rangle$$

Podstata BEC

S klesající teplotou atomy ztrácejí energii a „stékají“ do nižších stavů. Těch však ubývá:

$$\mathcal{N}(E < k_B T) = \text{const} \times T^{3/2}$$

Daný počet atomů počínajíc jistou kritickou teplotou je příliš velký.

Přebytek se vyloučí do nejnižší hladiny, která je pak makroskopicky obsazena, tj. ze všech atomů je na ní makroskopický zlomek.

To je BEC kondensát.

Při nulové teplotě jsou na nejnižší hladině atomy všechny.

Přesný výpočet integrálů a tuto úvahu provedl Einstein ... předchozí folie.

$$\tilde{\mathcal{N}}_G(T) = V \times 4\pi \left(\frac{2mk_B T}{h^2} \right)^{\frac{3}{2}} \Gamma\left(\frac{3}{2}\right) \zeta\left(\frac{3}{2}\right) \equiv BT^{\frac{3}{2}}$$

Kritická teplota pro BEC

KRITICKÁ TEPLOTA

nejnižší teplota, při níž jsou všechny atomy ještě v plynné fázi:

$$N = \tilde{N}_G(T_c) = V \times 4\pi \left(\frac{2mk_B T_c}{h^2} \right)^{\frac{3}{2}} \Gamma\left(\frac{3}{2}\right) \zeta\left(\frac{3}{2}\right)$$

$$T_c = \frac{h^2}{4\pi m k_B} \cdot \left(\frac{N}{2,612V} \right)^{\frac{2}{3}} = 0,52725 \frac{h^2}{4\pi m k_B} \cdot \frac{n^{\frac{2}{3}}}{A} = 8,0306 \times 10^{-19} \cdot \frac{n^{\frac{2}{3}}}{A}$$

Kritická teplota pro BEC

KRITICKÁ TEPLOTA

nejnižší teplota, při níž jsou všechny atomy ještě v plynné fázi:

$$T_c = \frac{h^2}{4\pi m k_B} \cdot \left(\frac{N}{2,612V} \right)^{\frac{2}{3}} = 0,52725 \frac{h^2}{4\pi u k_B} \cdot \frac{n^{\frac{2}{3}}}{M} = 8,0306 \times 10^{-19} \cdot \frac{n^{\frac{2}{3}}}{M}$$

Několik odhadů:

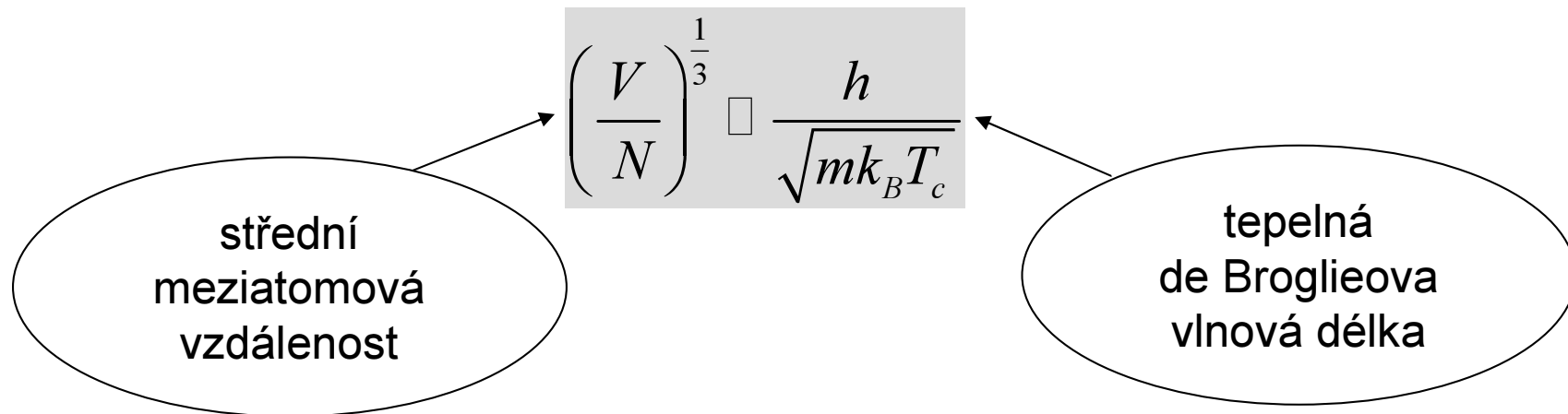
system	M	n	T_c
He-4 kapalné	4	2×10^{28}	1.47 K
Na past	23	2×10^{20}	1.19 μ K
Rb past	87	2×10^{17}	3.16 nK

Fyzikální interpretace T_c

formule pro kritickou teplotu

$$T_c = \frac{h^2}{4\pi m k_B} \cdot \left(\frac{N}{2,612V} \right)^{\frac{2}{3}}$$

upravíme na

Kvantový přechod nastane když

vlnová oblaka atomů se začnou překrývat

de Broglieho vlnová délka pro atomy a molekuly

$$\lambda = \frac{2\pi\hbar}{p}$$

Tepelné energie jsou malé .... platí NR vzorce

$$\lambda = \frac{2\pi\hbar}{\sqrt{2mE_{\text{kin}}}} \quad m = Au$$

V tepelné rovnováze

... rel. at. (mol.) hmotnost

$$\langle E_{\text{kin}} \rangle = \frac{3}{2} k_B T$$

tepelná vlnová
délka

$$\lambda = \frac{2\pi\hbar}{\sqrt{3u k_B}} \cdot \frac{1}{\sqrt{AT}} = 2,5 \times 10^{-9} \cdot \frac{1}{\sqrt{AT}}$$

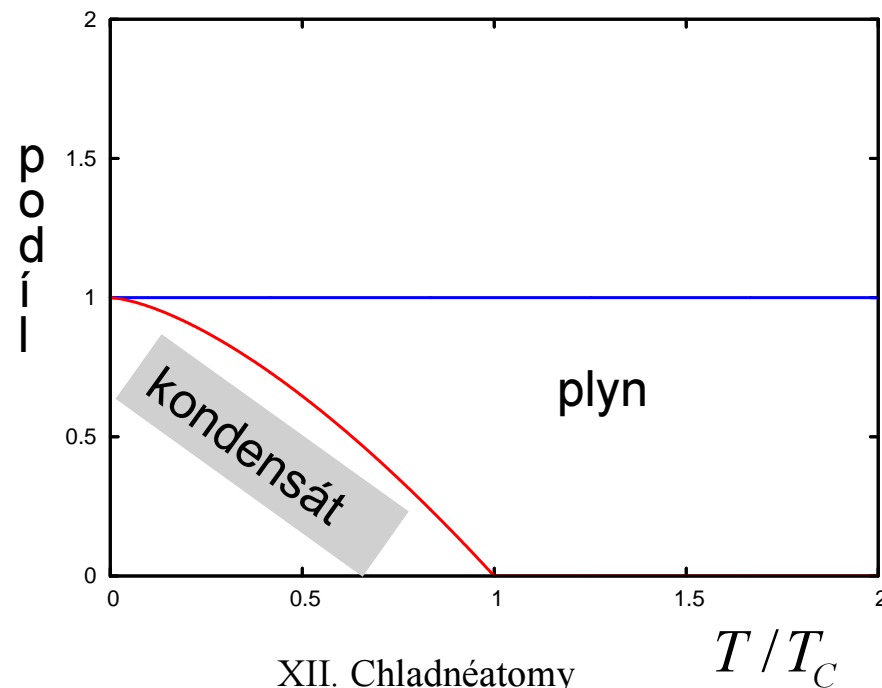
Dva užitečné vzorce

$$E_{\text{kin}} = \frac{3}{2} T / 11600 \quad \text{eV K} \quad \bar{v} = \sqrt{\langle v^2 \rangle} = 158 \sqrt{\frac{T}{A}}$$

Hustota kondensátu

$$n_G = \frac{\tilde{N}(T_C)}{V} = BT^{\frac{3}{2}} = n \left(\frac{T}{T_C} \right)^{\frac{3}{2}} \quad \text{pro } T < T_C$$

$$n \equiv n_G + n_{BEC} = n \left(\frac{T}{T_C} \right)^{\frac{3}{2}} + n \left[1 - \left(\frac{T}{T_C} \right)^{\frac{3}{2}} \right]$$

Podrobnější rozbor BEC

- Termodynamicky ... fázový přechod, i když podivný
- Čistě kvantový efekt
- Mezi bosony nepůsobí reálné síly, jejich pohyb však JE reálně korelován působením principu identity (symetrické vlnové funkce)

Podrobnější rozbor BEC

- Termodynamicky ... fázový přechod, i když podivný
- Čistě kvantový efekt
- Mezi bosony nepůsobí reálné síly, jejich pohyb však JE reálně korelován působením principu identity (symetrické vlnové funkce)
- BEC je „kondenzace v prostoru hybností“ , na rozdíl od zkapalnění klasických plynů, které vede ke vzniku kapek v reálném prostoru souřadnic.
- BEC nebyla vlastně nikdy pozorována, protože obyčejné fázové přechody nastávaly mnohem dříve

Podrobnější rozbor BEC

- Termodynamicky ... fázový přechod, i když podivný
- Čistě kvantový efekt
- Mezi bosony nepůsobí reálné síly, jejich pohyb však JE reálně korelován působením principu identity (symetrické vlnové funkce)
- BEC je „kondenzace v prostoru hybností“ , na rozdíl od zkapalnění klasických plynů, které vede ke vzniku kapek v reálném prostoru souřadnic.
- BEC nebyla vlastně nikdy pozorována, protože obyčejné fázové přechody nastávaly mnohem dříve
- I když nebereme „momentum condensation“ doslova, BEC vyvolává kvantovou koherenci mezi vzdálenými místy, tak jako obyčejná rovinná vlna
- BEC je **makroskopický kvantový jev** ve dvou ohledech:
  - ♠ korelace makroskopické frakce všech atomů
  - ♠ odpovídající koherence prochází celým makroskopicky rozlehlým vzorkem

Laserové chlazení atomů

Nobelisté I.

The Nobel Prize in Physics 1997

"for development of methods to cool and trap atoms with laser light"

Steven Chu

1/3 of the prize
USA

Stanford University
Stanford, CA, USA

b. 1948

Claude Cohen-Tannoudji

1/3 of the prize
France

Collège de France;
École Normale Supérieure
Paris, France

b. 1933
(in Constantine,
Algeria)

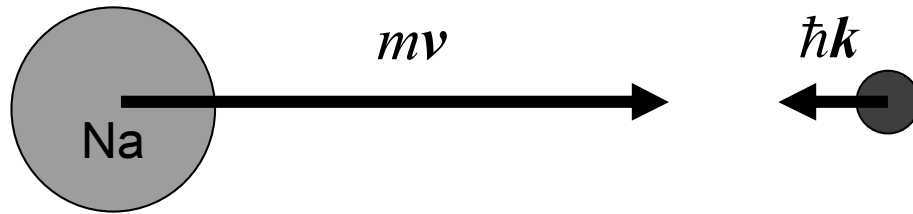
William D. Phillips

1/3 of the prize
USA

National Institute of
Standards and
Technology
Gaithersburg, MD,
USA

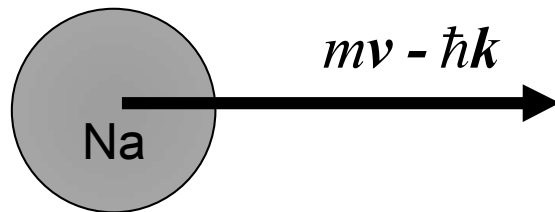
b. 1948

Jednoduché schema brzdění atomů

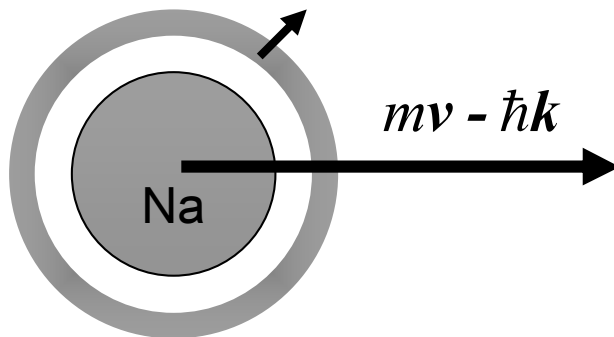

$$k = \omega_{D_2} / c$$

podmínka absorpce

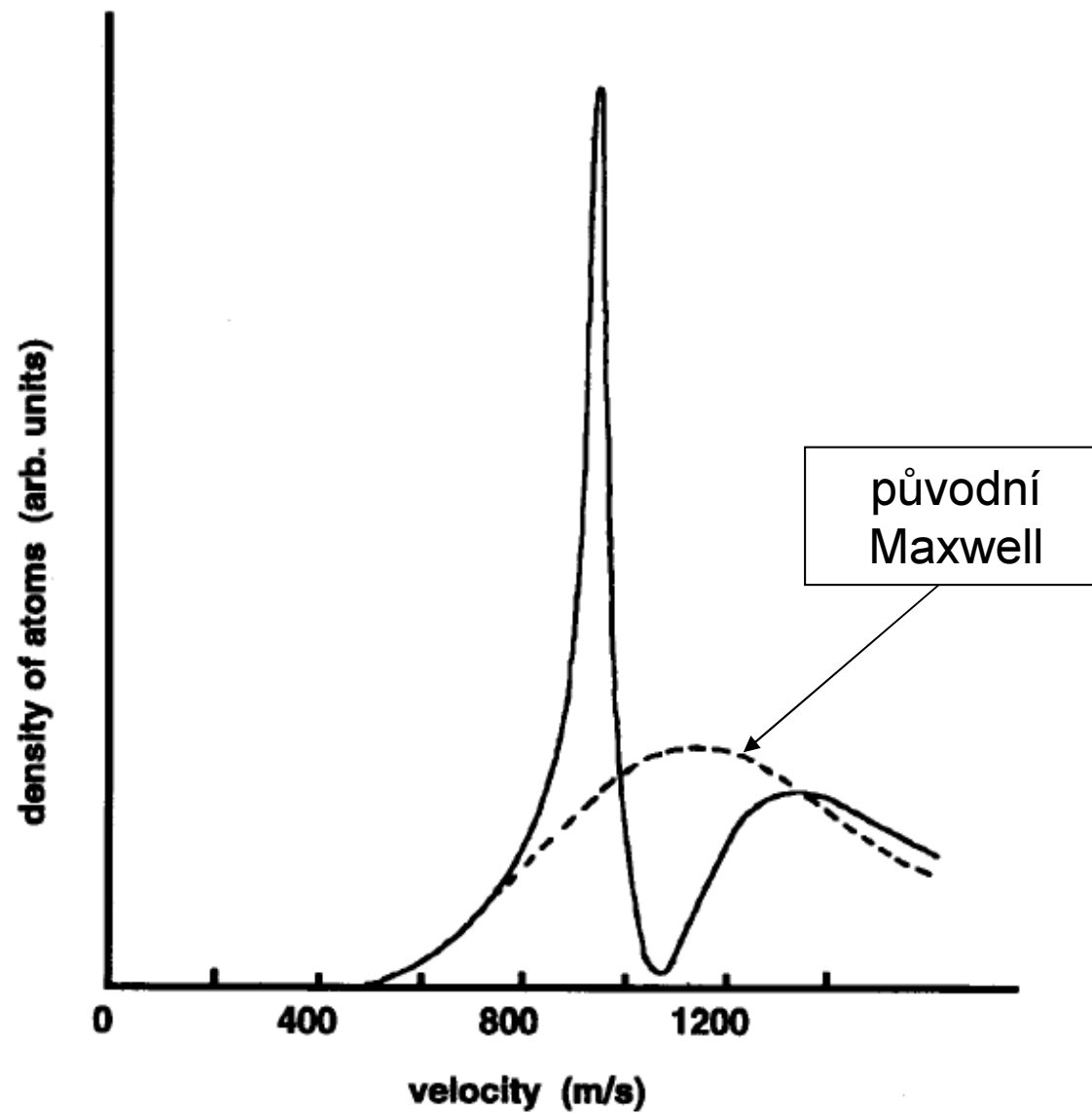
excitovaný atom,
zmenšená hybnost

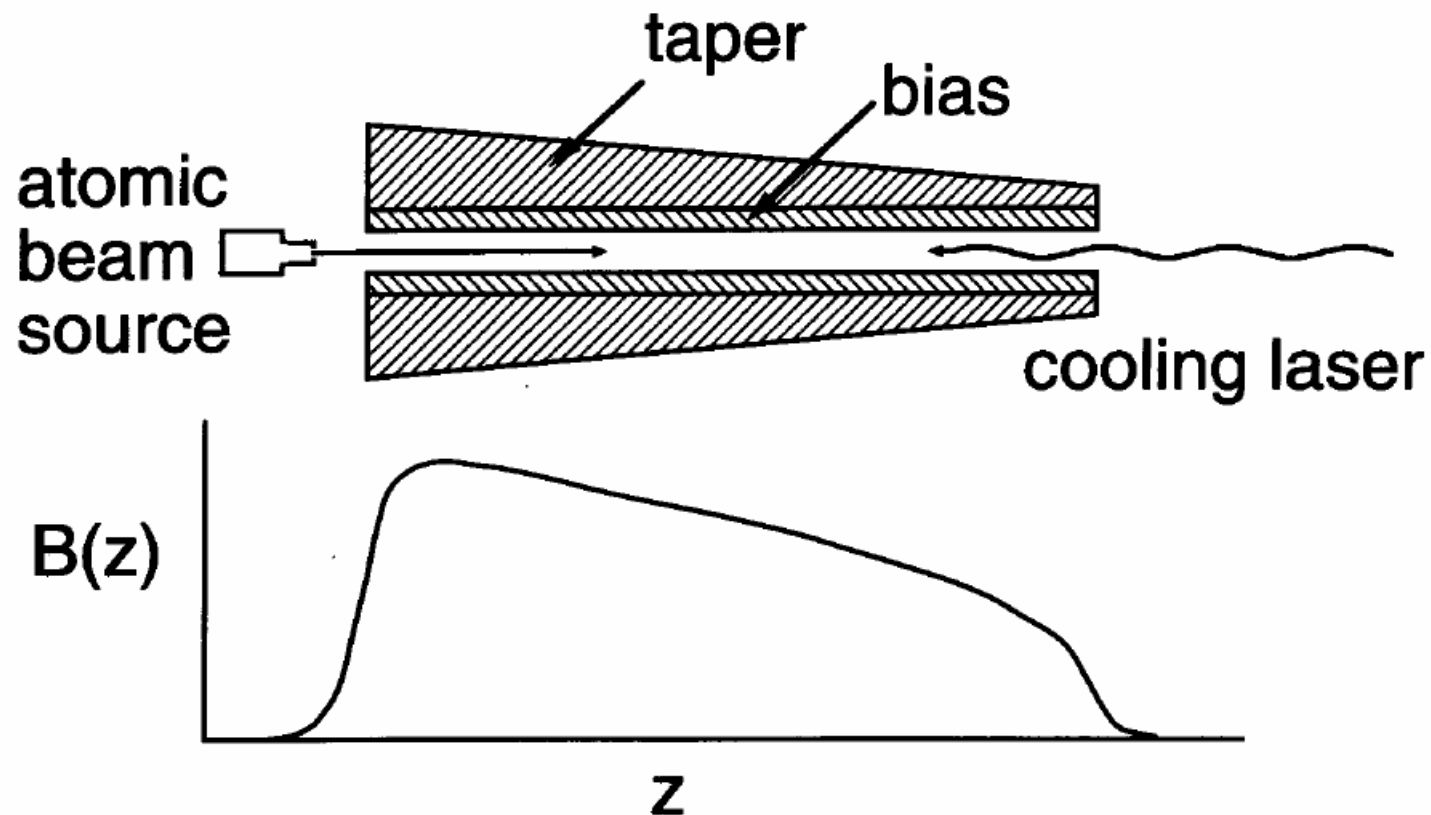
spontánní emisí se atom deexcituje,
foton je v průměru emitován všemi
směry

Rozdělení rychlostí po průchodu brzdícím svazkem

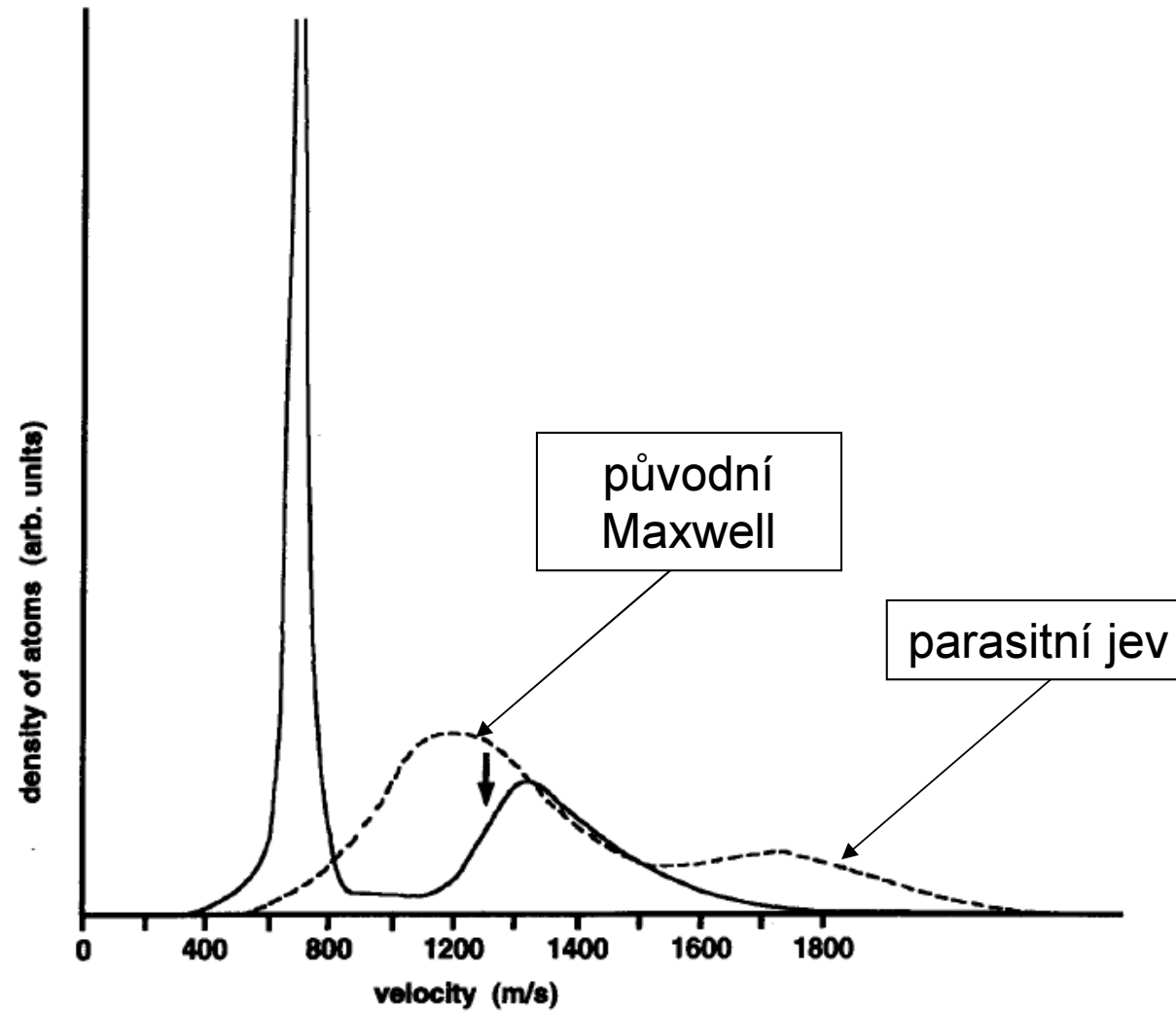
ladění pomocí Zeemanova jevu

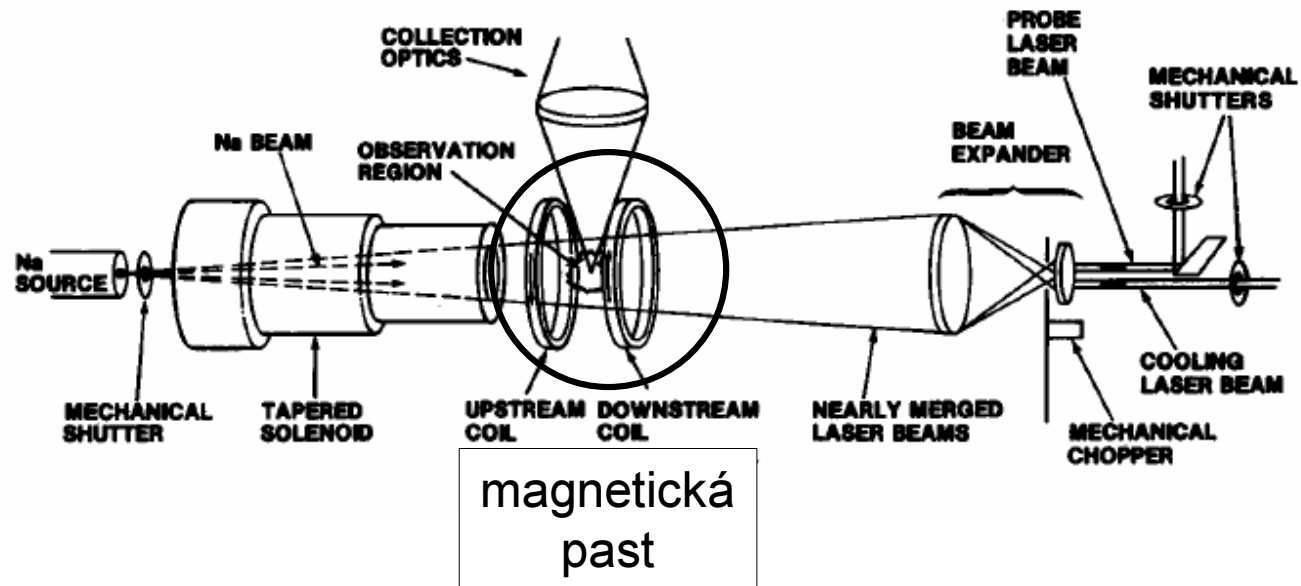
Zpomalený atom není již v resonanci (Dopplerův posun). Možno kompenzovat rozštěpením čar v magnetickém poli ... úměрно B

K tomu konický solenoid

Zlepšený brzdný účinek

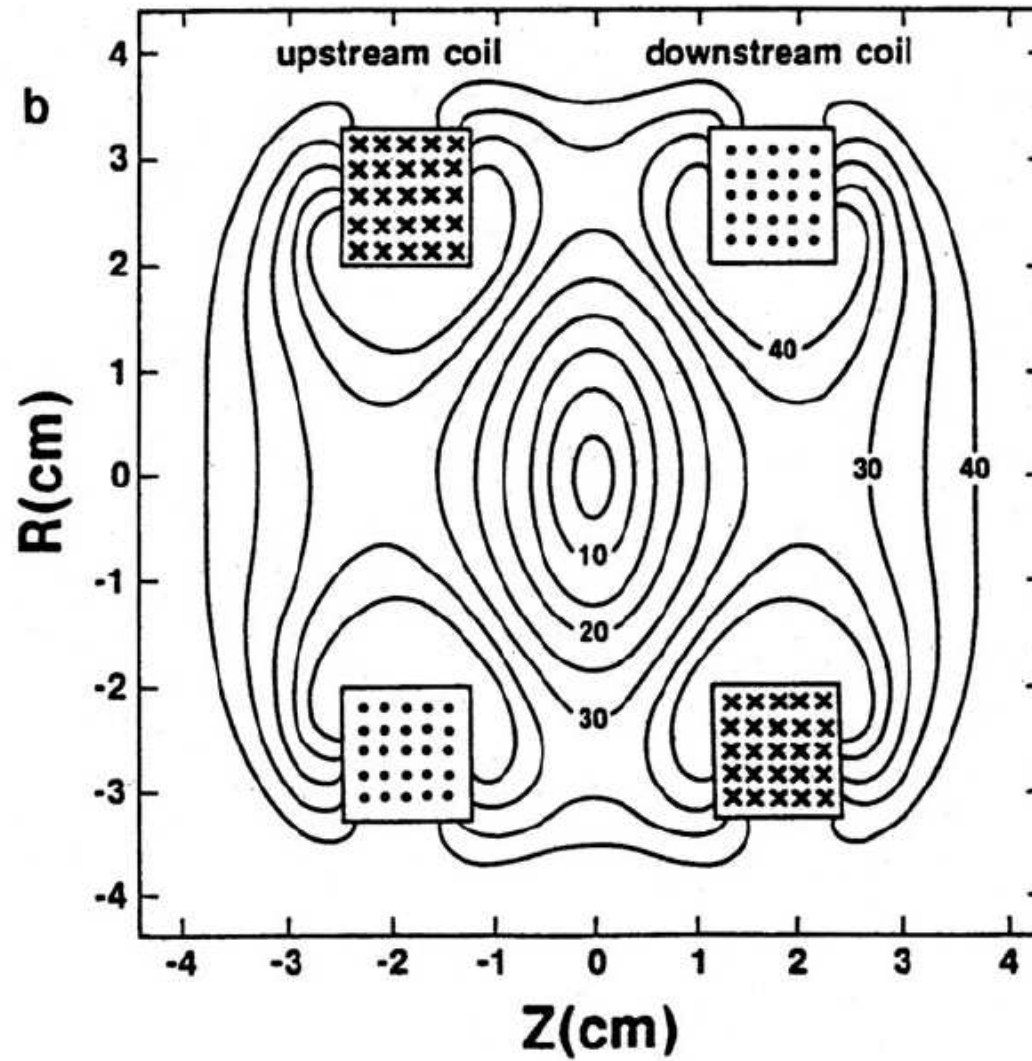

Aparatura podle W. Phillipse

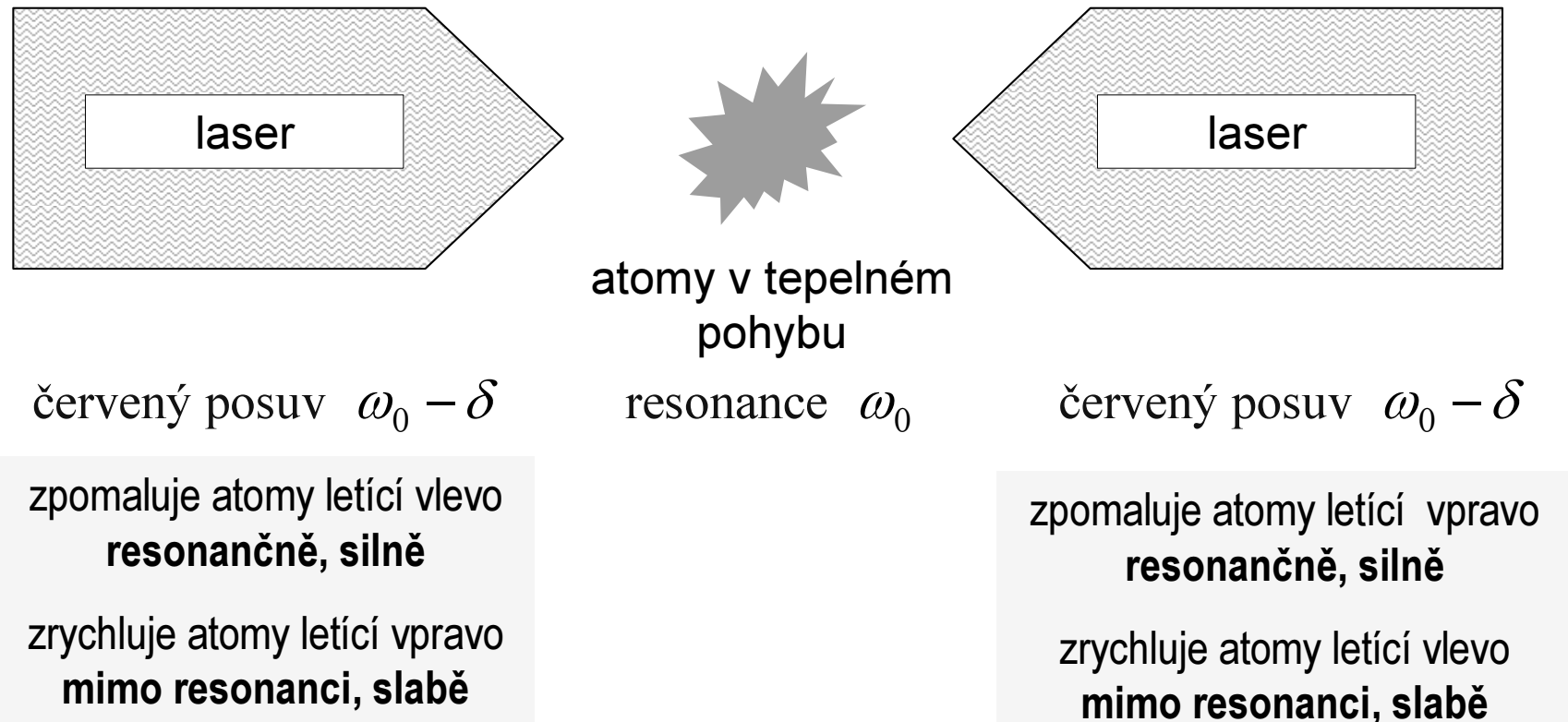
Zpomalené atomy doletěly do pasti a tam zastaveny dodatečným pulsem

Kvadrupólová magnetická past

Dopplerovo chlazení

Princip popsali Hänsch a Schawlow 1985 (oba NP, ale za jiné věci)

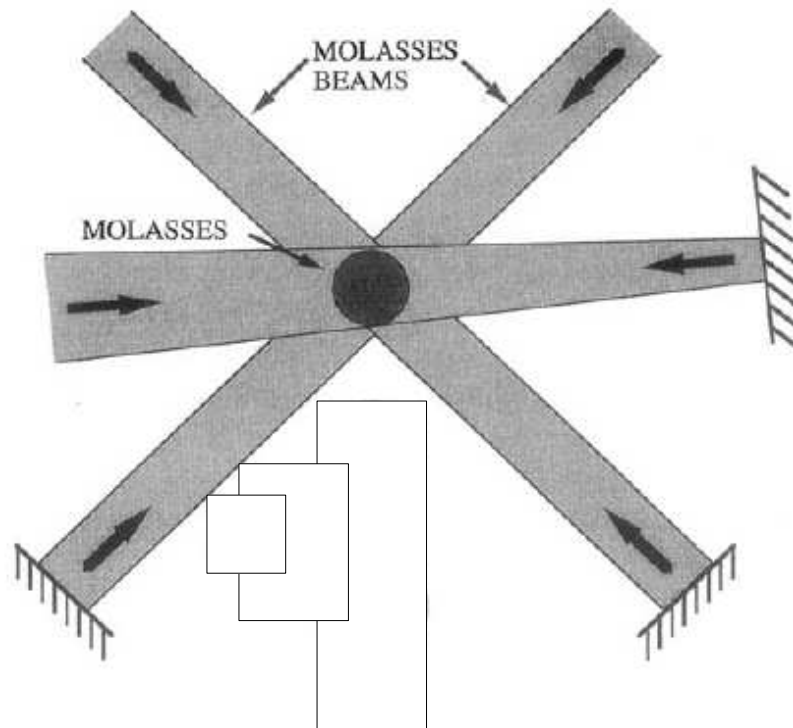

Tři zkřížené svazky: 3D Dopplerovo chlazení

je třeba 20 000 fotonů
k zastavení z pokojové
teploty

brzdná síla je pak
úměrná rychlosti:
viskózní prostředí,
„syrup“

Pro intenzivní laser je
to otázka milisekund

Tři zkřížené svazky: 3D Dopplerovo chlazení

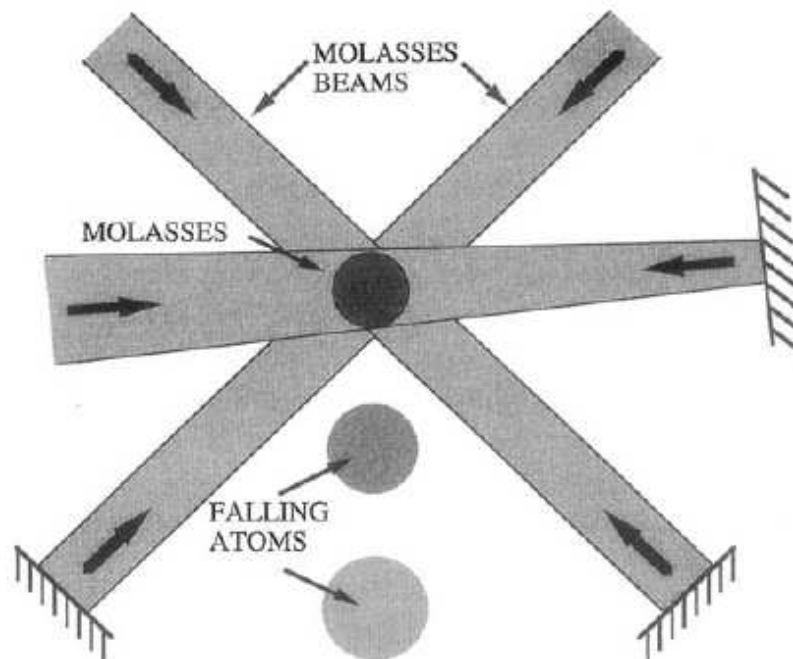
je třeba 20 000 fotonů
k zastavení z pokojové
teploty

brzdná síla je pak
úměrná rychlosti:
viskózní prostředí,
„syrup“

Pro intenzivní laser je
to otázka milisekund

měření teploty:
vypneme lasery,
atomy pomalu klesají v
tíhovém poli

přitom se balisticky
rozbíhají

Tři zkřížené svazky: 3D Dopplerovo chlazení

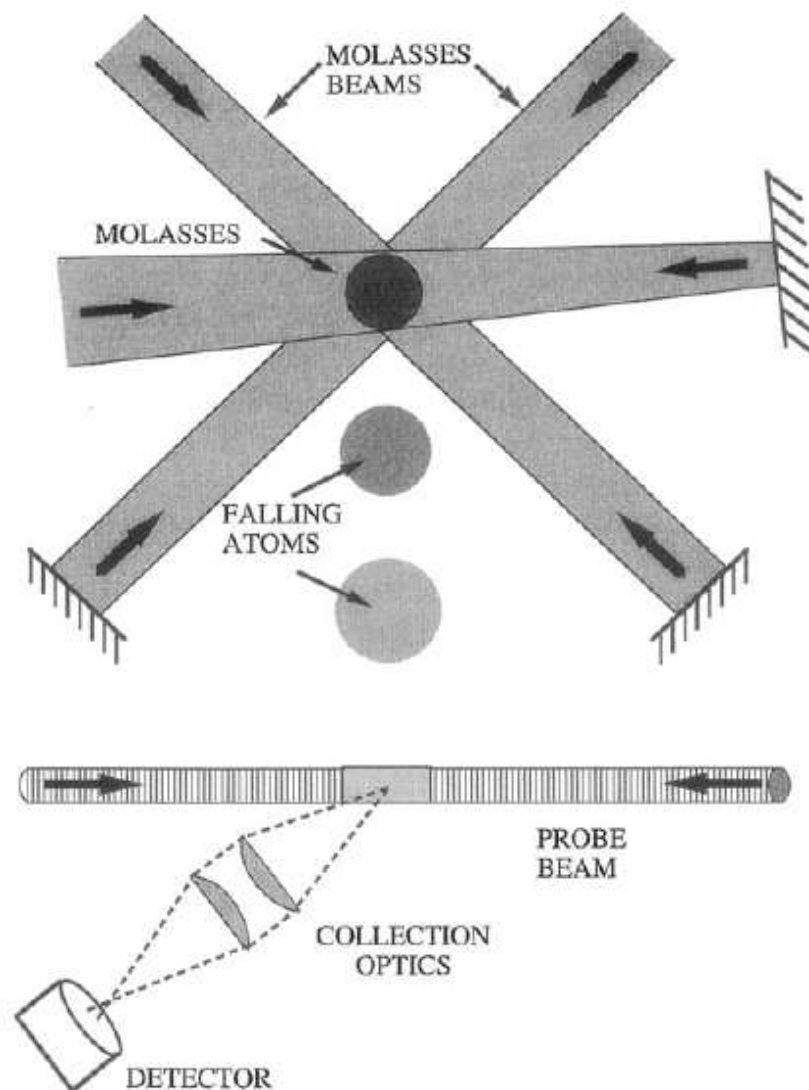
je třeba 20 000 fotonů
k zastavení z pokojové
teploty

brzdná síla je pak
úměrná rychlosti:
viskózní prostředí,
„syrup“

Pro intenzivní laser je
to otázka milisekund

měření teploty:
vypneme lasery,
atomy pomalu klesají v
tíhovém poli

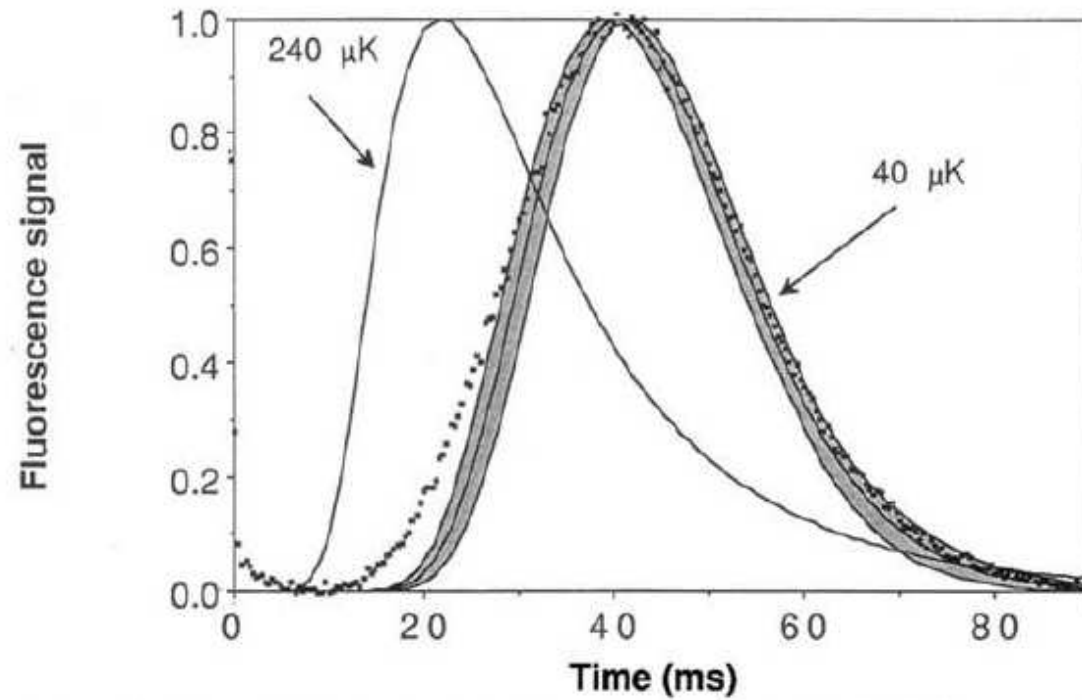
přitom se balisticky
rozbíhají

měřícím laserem
vyvoláme
fluorescenci.

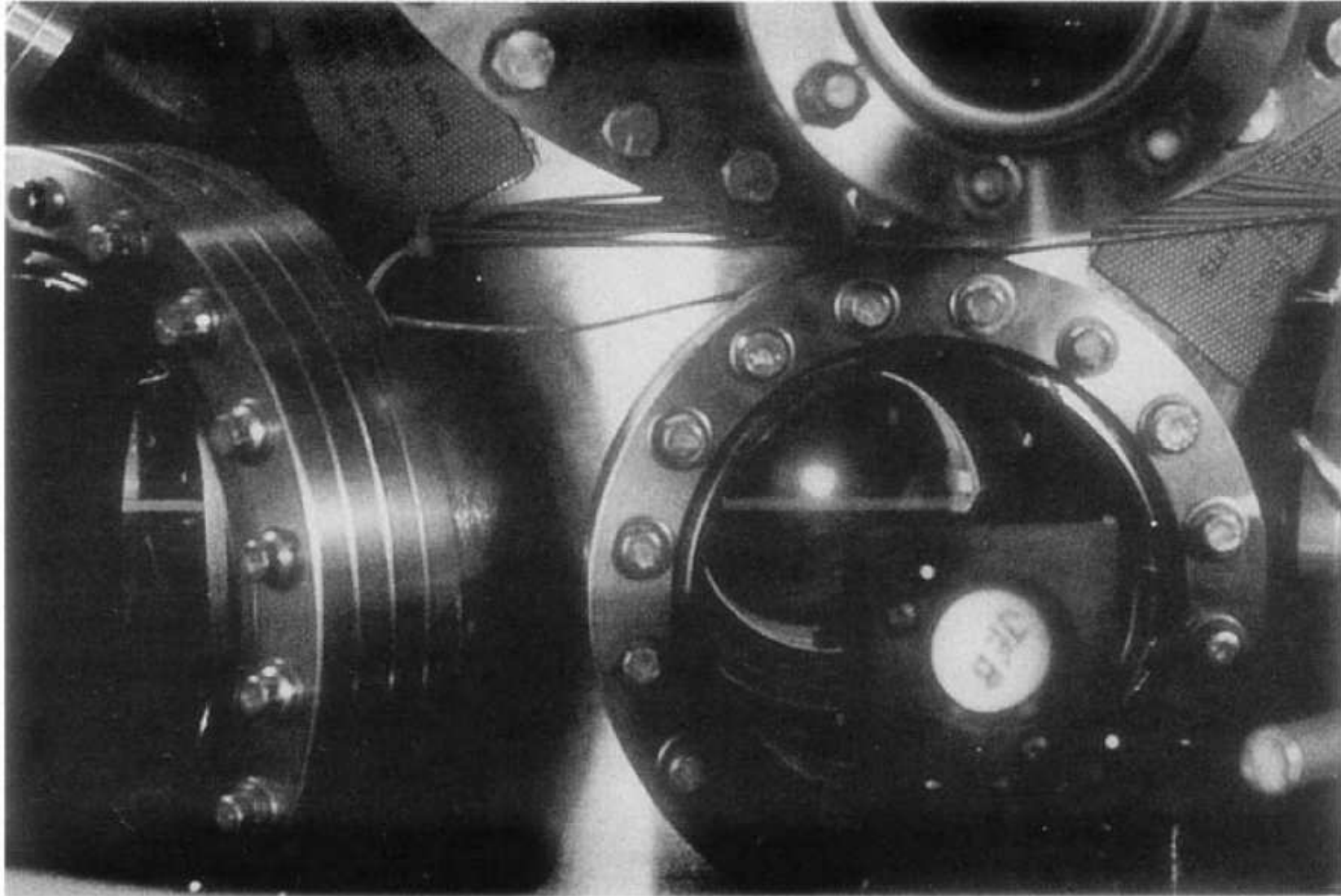
Z rozměru obláčku
vypočteme rozdělení
rychlostí

Změřená teplota

Pod Dopplerovou mezí 240 μK ... dodatečné chlazení Sisyfovým jevem
objasnil Cohen-Tannoudji

Dopplerovo chlazení: realizace Chu

BEC v atomových pastech

Nobelisté II.

The Nobel Prize in Physics 2001

"for the achievement of Bose-Einstein condensation in dilute gases of alkali atoms, and for early fundamental studies of the properties of the condensates"

Eric A. Cornell

1/3 of the prize
USA

University of
Colorado, JILA
Boulder, CO, USA

b. 1961

**Wolfgang
Ketterle**

1/3 of the prize
Federal Republic of
Germany

Massachusetts
Institute of
Technology (MIT)
Cambridge, MA, USA

b. 1957

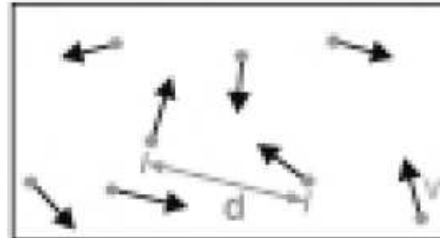
Carl E. Wieman

1/3 of the prize
USA

University of
Colorado, JILA
Boulder, CO, USA

b. 1951

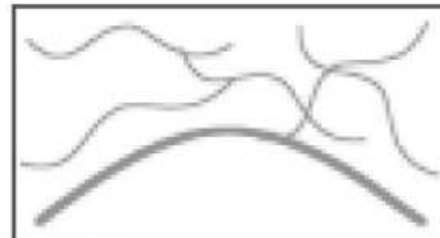
Ketterle vysvětluje BEC švédskému králi

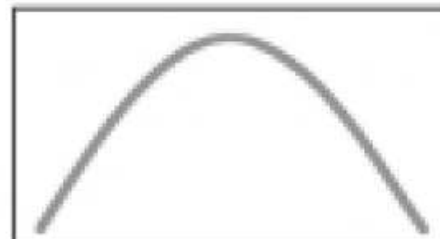
**High
Temperature T:**
thermal velocity v
density d^{-3}
"Billiard balls"

**Low
Temperature T:**
De Broglie wavelength
 $\lambda_{dB} = h/mv \propto T^{-1/2}$
"Wave packets"

T = T_{crit}:
**Bose-Einstein
Condensation**
 $\lambda_{dB} \approx d$
"Matter wave overlap"

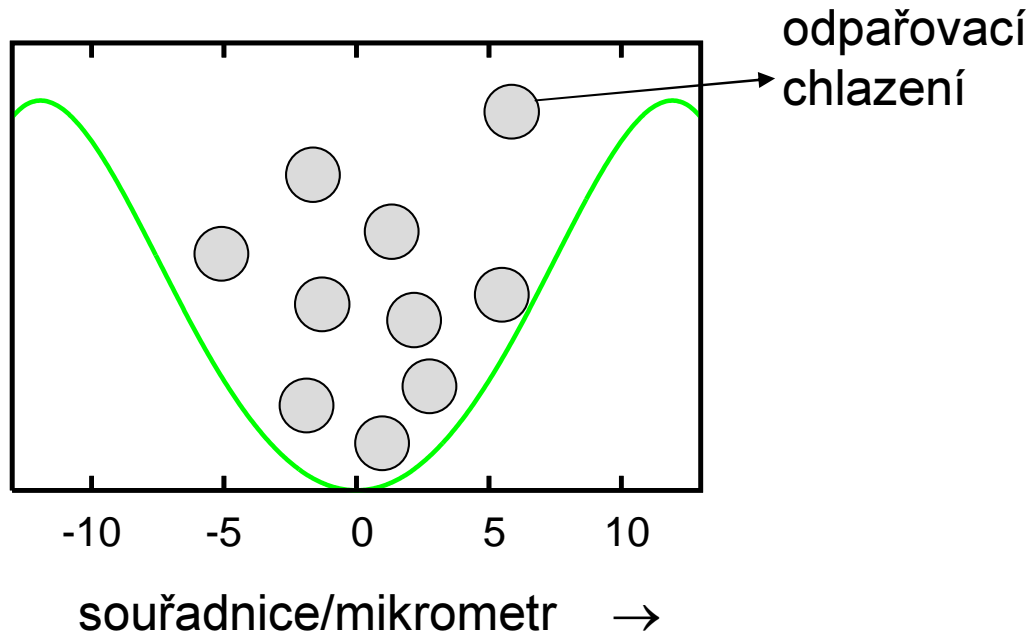

T=0:
**Pure Bose
condensate**
"Giant matter wave"

Potenciál pasti

Typický profil

?

Jeden směr

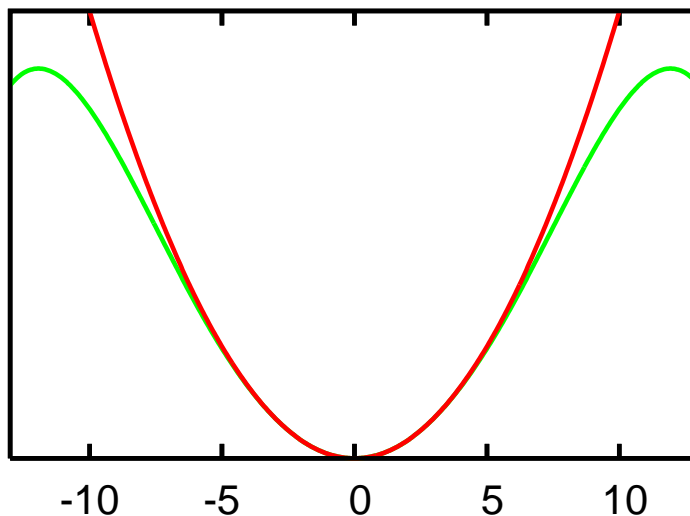
past zpravidla 3D

Pasti jsou z reálného světa, obláčky víceméně viditelné okem

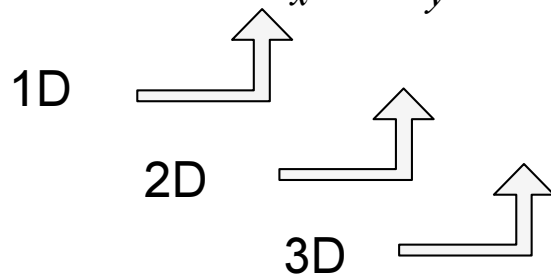
Potenciál pasti

Parabolická approximace

zpravidla anisotropní
harmonický oscilátor
s *axiální symetrií*

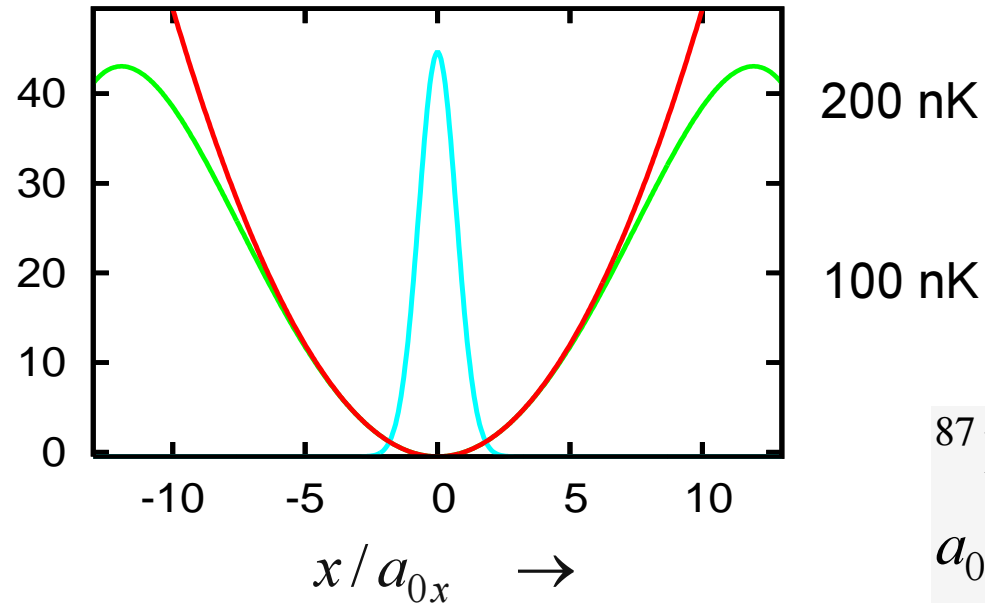
$$H = \frac{1}{2m} \mathbf{p}^2 + \frac{1}{2} m \omega_x^2 x^2 + \frac{1}{2} m \omega_y^2 y^2 + \frac{1}{2} m \omega_z^2 z^2$$
$$= H_x + H_y + H_z$$

Základní stav a potenciál

číslo hladiny
lineárního
oscilátoru

^{87}Rb

$a_0 = 1\mu\text{m}$

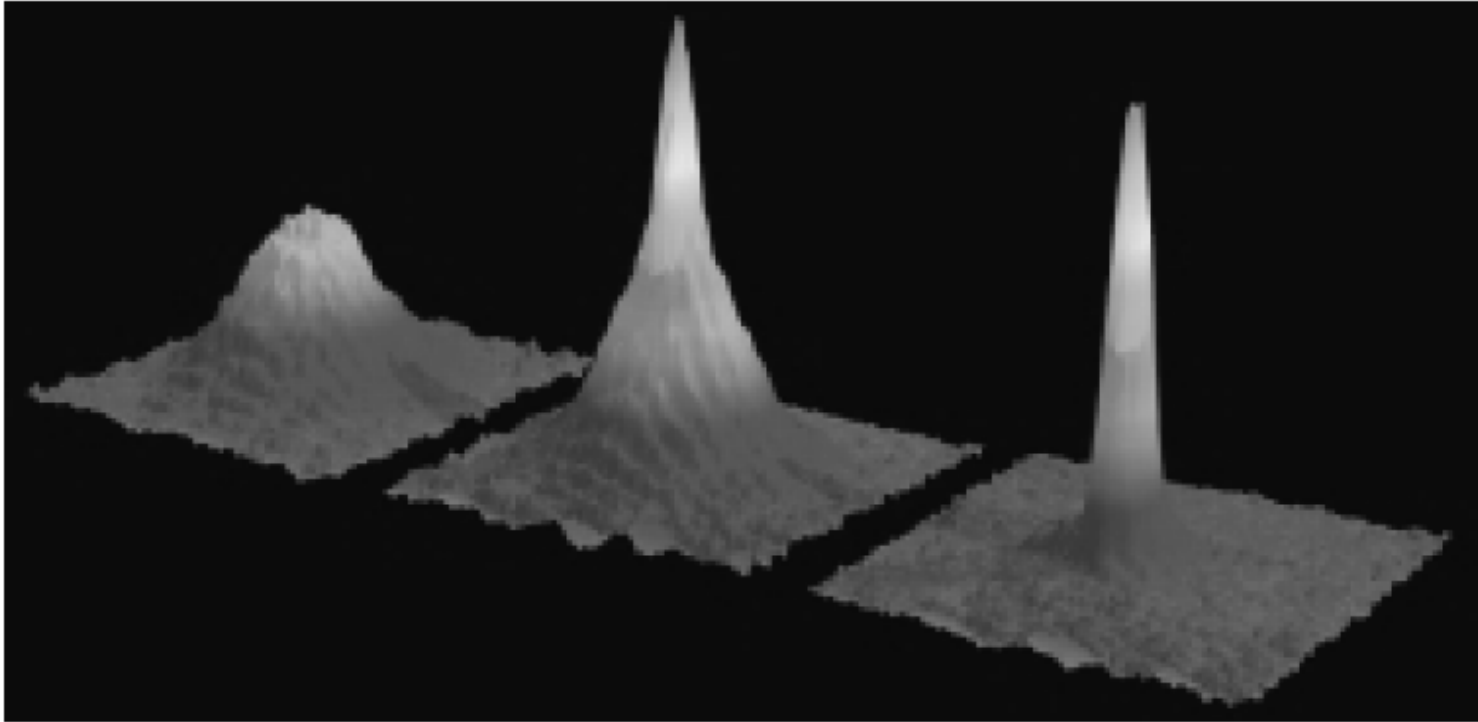
$\hbar\omega = 10\text{ nK}$

$$\psi_0(x, y, z) = \phi_{0x}(x)\phi_{0y}(y)\phi_{0z}(z)$$

$$\phi_0(u) = \frac{1}{\sqrt{a_0\pi}} e^{-\frac{u^2}{2a_0^2}}, \quad a_0 = \sqrt{\frac{\hbar}{m\omega}}, \quad E_0 = \frac{1}{2}\hbar\omega = \frac{1}{2} \cdot \frac{\hbar^2}{ma_0^2} = \frac{1}{2} \cdot \frac{\hbar^2}{Mu_m a_0^2}$$

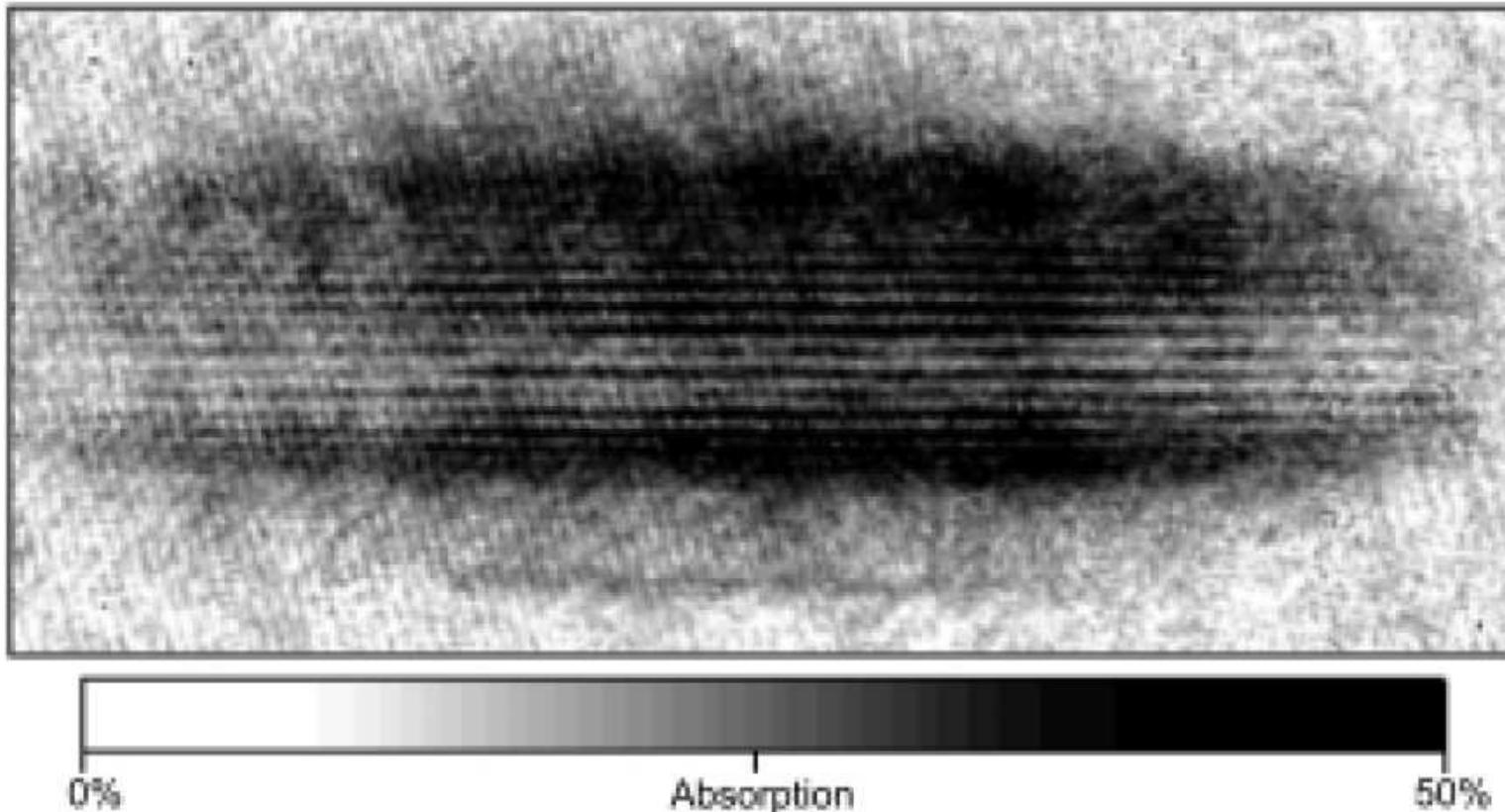
$$V(u) = \frac{1}{2}m\omega^2 u^2 = \frac{1}{2}\hbar\omega \left(\frac{u}{a_0}\right)^2$$

BEC pozorovaná opět metodou TOF

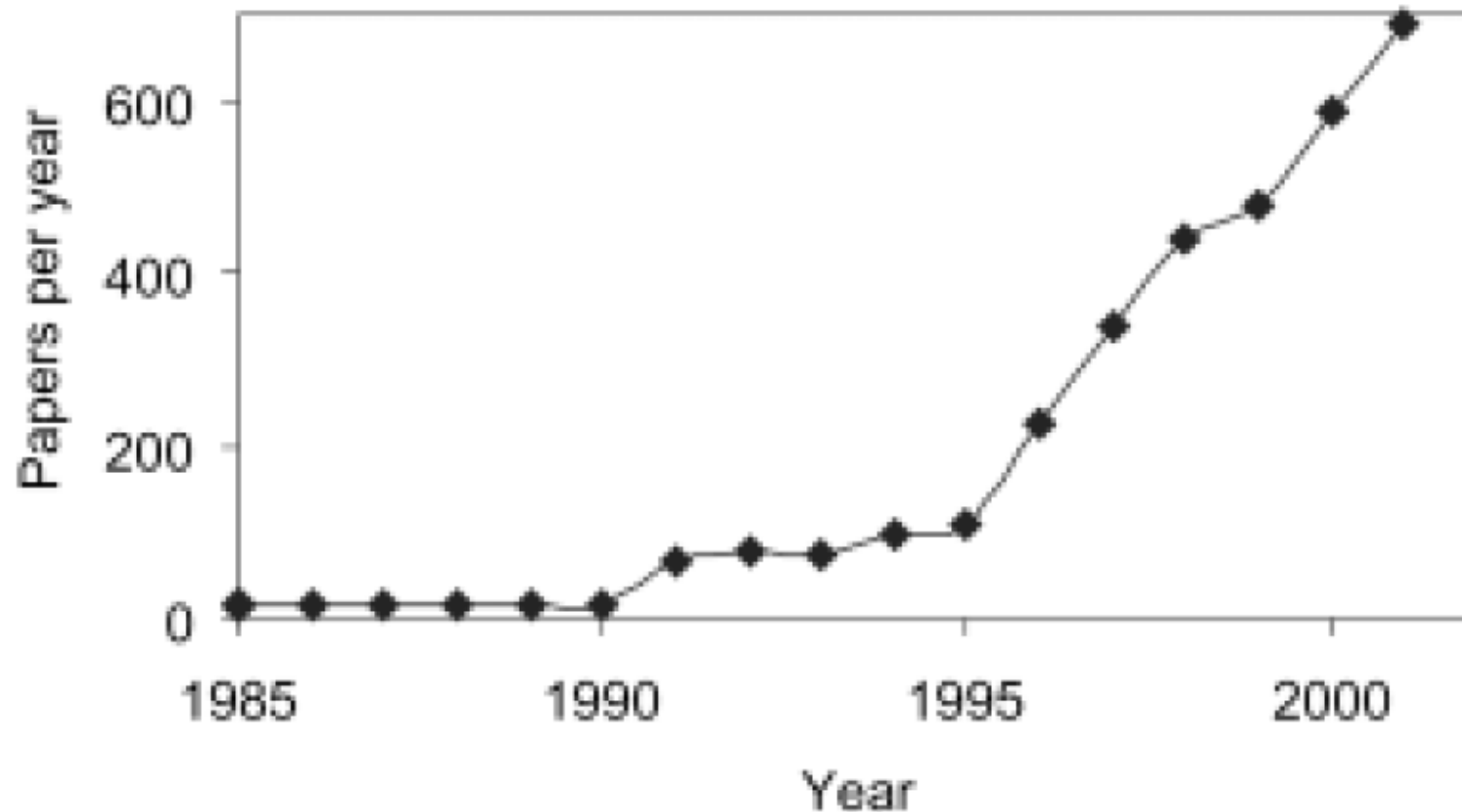
Figure 7. Observation of Bose-Einstein condensation by absorption imaging. Shown is absorption vs. two spatial dimensions. The Bose-Einstein condensate is characterized by its slow expansion observed after 6 ms time-of-flight. The left picture shows an expanding cloud cooled to just above the transition point; middle: just after the condensate appeared; right: after further evaporative cooling has left an almost pure condensate. The total number of atoms at the phase transition is about 7×10^5 , the temperature at the transition point is $2 \mu\text{K}$.

Interference atomů

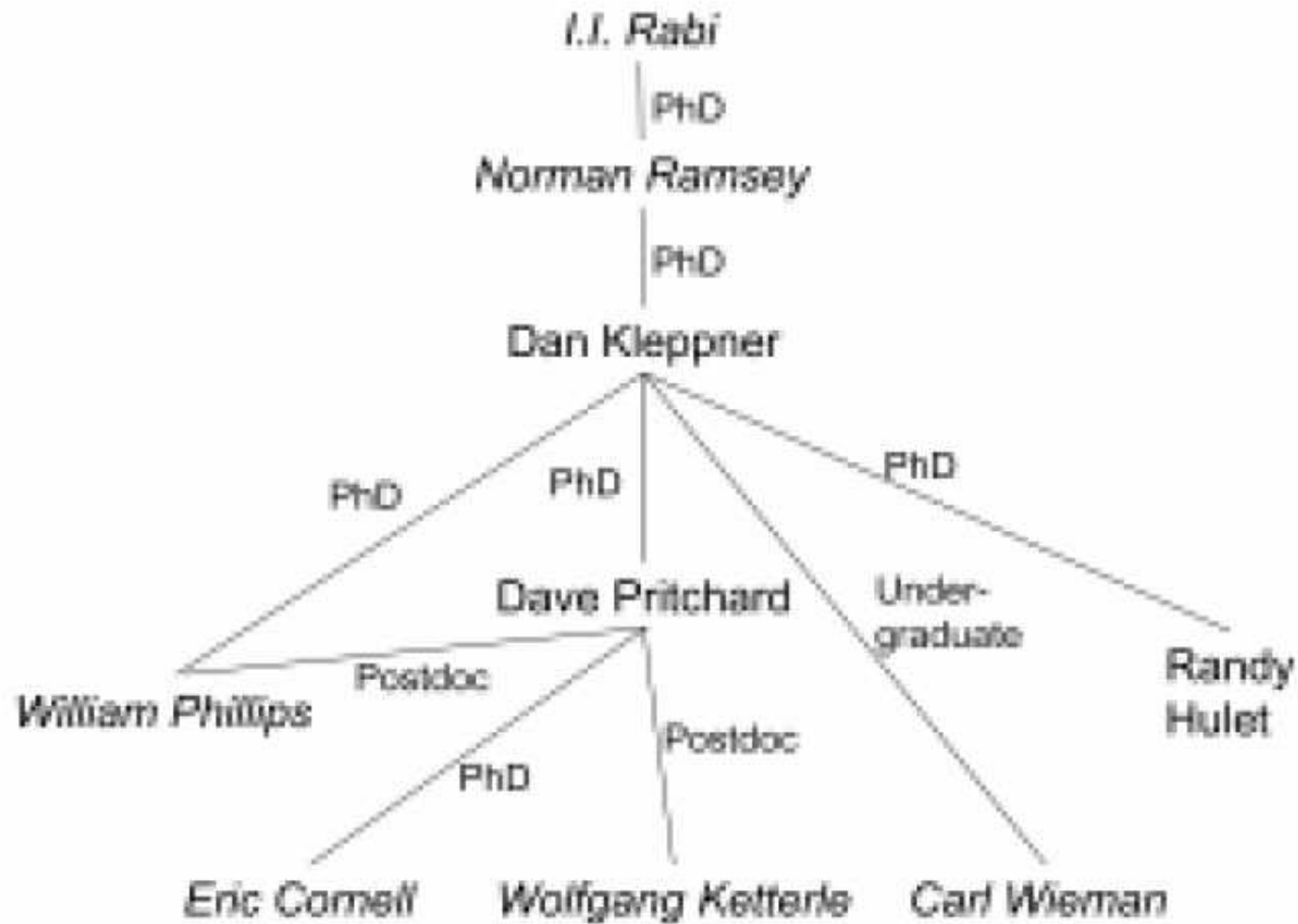
Dva koherentní kondensáty se pronikají a interferují.
Vertikální vzdálenost proužků je $15\ \mu\text{m}$
Vodorovný rozměr obláčku $1,5\text{mm}$

Boom BEC, teď ještě mnohem živější

Figure 1. Annual number of published papers, which have the words “Bose” and “Einstein” in their title, abstracts or keywords. The data were obtained by searching the ISI (Institute for Scientific Information) database.

Strom nobelistů (kursivou) v atomové fyzice

The end